

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Філологічний факультет

Кафедра загального та прикладного мовознавства

Завідувач кафедри

Володимир ГУТОРОВ
(підпис) (ініціали, прізвище)
“ ” _____ 2023 р.

Образ батьків у мовній свідомості української молоді

Кваліфікаційна робота
студента(-ки) 4 курсу
першого (бакалаврського) рівня
спеціальності 035 Філологія
спеціалізації 035.10 прикладна лінгвістика
освітньо-професійної програми
«Прикладна лінгвістика та англійська мова»
Прачик Анастасії Анатоліївни

Керівник
Дубовик Наталія Миколаївна,
канд. філол. наук, доцент,
доцент закладу вищої освіти
кафедри загального та прикладного
мовознавства

Оцінка
за національною шкалою _____

Кількість балів: _____

Голова комісії

Ігор ЧОРНИЙ
(підпис) (прізвище та ініціали)

Харків – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОЛОДІ	7
1.1. Мовна свідомість і мовна картина світу в лінгвістичному аспекті	7
1.2. Поняття «асоціація».....	12
1.3. Асоціативний експеримент як засіб дослідження мовної картини світу... 16	
1.4. Образ батьків в свідомості українців	21
1.4.1. <i>Образ батька в українській мовній свідомості</i>	23
1.4.2. <i>Образ матері в українській мовній свідомості</i>	26
РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ТА СТАТИКА АСОЦІАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СПРИЙНЯТТІ ОБРАЗУ БАТЬКІВ У СВІДОМОСТІ МОЛОДІ УКРАЇНИ	29
2.1. Методика проведення вільного асоціативного експерименту	29
2.2. Аналіз результатів вільного асоціативного експерименту за допомогою кількісних та якісних методів	32
2.3. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «батьки»	35
2.4. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «мати».....	38
2.5. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «мама»	41
2.6. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «батько»	43
2.7. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «тато».....	46
2.8. Спільне і відмінне в асоціативних полях стимулів «батьки», «мати», «мама», «батько», «тато»	49
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	54
ДОДАТОК А.....	62
ДОДАТОК Б	63
ДОДАТОК В	64

ДОДАТОК Г	65
ДОДАТОК Д.....	66

ВСТУП

На сьогоднішній день мовна картина світу (МКС) все частіше стає об'єктом дослідження вітчизняних та іноземних вчених у багатьох сферах діяльності, таких як психологія, соціологія, філософія, лінгвістика тощо. Серед них окрему увагу заслуговують психолінгвістичні розвідки, що продовжують набирати обертів. Зокрема важливим та актуальним наразі є дослідження МКС українця.

Можна з упевненістю сказати, що образ батька та матері ще починаючи з раннього дитинства посідає в мовній свідомості (МС) як українців, так і представників інших націй, одне з центральних місць. Їхня особлива роль у житті кожної людини, становленні її особистості, ще починаючи з давніх часів невпинно зображується у багатьох творах, піснях, прислів'ях, приказках, традиціях українського народу, нашому культурному та національному доробку.

Тому ми вбачаємо доцільним за допомогою вільного асоціативного експерименту (ВАЕ) дослідити сприйняття образу батьків у свідомості української молоді, шляхом аналізу отриманих від її представників реакцій на слова-стимули *батьки, мати, батько, мама, тато*.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано в науковому семінарі «Основи психолінгвістики» на кафедрі загального та прикладного мовознавства Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Мета роботи полягає у вивченні особливостей відображення образу батьків в МС української молоді.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) визначити теоретичні основи дослідження;
- 2) узагальнити досвід вивчення образу батьків у МС українців;

- 3) провести вільний асоціативний експеримент для встановлення образу батьків у мовній свідомості української молоді;
- 4) скласти і проаналізувати асоціативні поля, що віддзеркалюють образ батьків в МКС молоді України.

Об'єкт дослідження – асоціативні поля лексем-стимулів *батьки, мати, батько, мама, тато*.

Предмет дослідження – особливості сприйняття лексем-стимулів *батьки, мати, батько, мама, тато* українською молоддю, виявлені в результаті аналізу асоціативних полів.

Методи дослідження. У роботі як основний метод використано метод вільних асоціацій, що передбачає проведення асоціативного експерименту. Крім цього, його доповнюють такі методи: описовий та структурний (для групування реакцій в асоціативних полях слів-стимулів), кількісний (для визначення параметрів частотності реакцій), аналізу та інтерпретації даних, узагальнення результатів експерименту. Теоретико-методологічною основою роботи є праці українських і зарубіжних мовознавців, таких як: Л. Кушмар [Кушмар, 2011], Д. Терехова [Терехова, 2000], Т. Недашківська [Недашківська, 2011], Галунова Н. [Галунова, 2012], Ж. Жарноцайова [Zsarnoczaiova, 2020] та інших.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше у сучасному мовознавстві проведено ВАЕ для визначення наповнення та структури асоціативного поля лексем *батьки, мати, мама, батько, тато*, де респондентами виступає молодь України 14–35 років, проаналізовано зміст і структуру цих полів та порівняно їх між собою на наявність спільних та відмінних рис у сприйнятті цих слів у МС сучасної молоді.

Практичне значення. Положення і висновки цього дослідження можуть у подальшому бути використані в наступних більш масштабних дослідженнях з цієї тематики; а також у курсах лексикології, загального мовознавства, спецкурсах із соціо-, психо- й когнітивної лінгвістики.

Структура дипломної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, п'яти додатків, списку використаної літератури (78 позицій), завершується анотаціями. Загальний обсяг роботи – 52 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СВІДОМОСТІ ТА МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ МОЛОДІ

1.1. Мовна свідомість і мовна картина світу в лінгвістичному аспекті

Поняття МС та МКС просто неможливо обійти повз, досліджуючи асоціації людей до певних понять в мові. Картина світу (КС) визначає те, як люди сприймають інформацію та як вони взаємодіють з навколишнім світом. Мова ж визначає, як люди висловлюють свої думки та ідеї, та як вони сприймають інформацію, що передається через мову. МС з іншого боку, відображає вплив мови на формування уявлень людини про світ. Можна з упевненістю сказати, що усі ці поняття пов'язані між собою, але спершу треба розібратися детальніше.

Використання такого терміну, як КС дуже поширене та інколи призводить до відчуття розмитості його змісту, оскільки сам термін може мати різні значення. Це може створювати враження використання складних та надмірно заплутаних висловлювань, які можуть нести недостатньо конкретний зміст. Однак, поняття КС є надто об'ємним та складним, що його суть може бути недоступною для розуміння через складність його структури, яка відображає складну структуру світу [Недашківська, 2014].

Перший раз КС згадується у працях Г. Герца наприкінці XIX – початку XX століття. Він запропонував використовувати цей термін для опису сукупності внутрішніх образів зовнішніх об'єктів, які використовуються для формування логічних суджень про поведінку цих об'єктів [Лукаш, 2010]. Однак наразі дослідники не дотримуються лише однієї думки про те, хто першим вжив цей термін. За іншими даними ним вважався австро-англійський філософ Л. Вітгенштайн [Вітгенштайн, 1995].

А. Яремчук зазначає, що термін КС був створений на основі концепцій В. Гумбольдта та О. Потебні про внутрішню структуру мови [Яремчук, 2020]. Л. Даниленко вказує, що вчення В. фон Гумбольдта про дух народу та внутрішню форму мови є головним теоретичним джерелом для фундаментальної проблеми взаємозв'язку мови, культури та мислення [Даниленко, 2009]. Український вчений Ф. Бацевич погоджувався з думкою В. фон Гумбольдта, що внутрішня форма мови є вираженням індивідуального, унікального світосприйняття, що переплітається з національною культурою. Той постійно наголошував на нерозривності понять «мова» і «народ», «мова» і «культура» [Бацевич, 2008]. Також, особливу увагу на поняття КС звернули американські лінгвісти Е. Сепір та Б. Ворф, які вважали, що мова не просто передає нашу думку про світ, але й формує його сприйняття та розуміння. Вони припускали, що різні мови провокують формування різних КС, тобто способи сприйняття та опису дійсності, що відрізняються залежно від культурного та мовного контекстів. На думку О. Хорошуна, мова – це не лише дзеркальне відображення світу, тож вона зафіксує не тільки сприйняте, але й усвідомлюване людиною [Хорошун, 2011]. Згідно з теорією лінгвістичної відносності Е. Сепіра та Б. Уорфа, носії різних мов мають різні картини світу. Етнолінгвіст Е. Сепір стверджує, що «ми членуємо природу в напрямку, який підказує наша рідна мова» [Тищенко, 2021], тобто процес категоризації явищ дійсності залежить від мовної системи, яка зберігається в свідомості.

Українські дослідники також зробили свій внесок у дослідження КС та МС. Наприклад, І. Живіцька досліджувала КС як світоглядний образ, що виникає в результаті обробки інформації про навколишнє середовище та людину. На її думку, як глобальна система уявлень, КС є основою світобачення та світовідчуття, що реалізується в різних формах людської поведінки, включаючи мовлення [Живіцька, 2010].

За думкою О. Хрищеної поняття МКС – це «система взаємопов'язаних мовних одиниць, що відбиває об'єктивний стан речей довкілля і внутрішнього світу людини. Якщо концептуальна картина світу існує у вигляді концептів, що утворюють концептосферу, то мовна картина світу існує у вигляді значень мовних знаків, які утворюють сукупний семантичний простір мови» [Хрищена, 2012].

О. Хорошун визначає МКС як образ свідомості та реальності, який відображається за допомогою мови. Вона є моделлю інтегрального знання про концептуальну систему уявлень, яка представлена у мові шляхом значень мовних знаків. МКС відрізняють від концептуальної або когнітивної моделі світу, що є базою мовного втілення та словесної концептуалізації знань людини про світ [Хорошун, 2011]. На думку М. Полюжина, концепт – це ментальна одиниця, елемент свідомості, який відіграє роль посередника між культурою й мовою. Він вважає, що культурна інформація надходить у свідомість, де вона проходить фільтрацію, переробку, систематизацію та формується у вигляді концепту [Полюжин, 2015].

Під МКС В. Ужченко розуміє «вербалізовані інтерпретації мовними соціумами навколишнього світу й самих себе в цьому світі» [Ужченко, 2005, с. 67]. Він констатує, що КС є власне світобаченням як кожної окремої людини, так і етносу загалом, вона є результатом сприйняття та осмислення навколишнього світу, зафіксованого в мові. Унаслідок процесів взаємодії людини з реальним світом виникає неперервний зв'язок між людиною, всесвітом та її мовою, де всі елементи взаємопов'язані [Ужченко, 2005, с. 67–68].

Власну концепцію інтерпретації лінгвофілософської категорії МКС створив В. Жайворонок [Жайворонок, 2007]. У ній вчений бачить все те, що виникає з діяльності людини або етносу, є наслідком їх сприйняття, мисленнєвих процесів, фантазії [Жайворонок, 2007, с. 9]. Можна сказати, що дослідник

упевнений, що всесвіт є предметом пізнання, тому, осмислюючи його, людина пізнає і саму себе, бо її внутрішній, тобто суб'єктивний світ є відображенням світу зовнішнього, тобто об'єктивного.

МКС втілюється через декілька концепцій:

1) більш конкретні поняття, такі як:

- «національна мовна картина світу», яка виражає світосприйняття етносу за допомогою мовних засобів і є інтерпретацією навколишнього світу мовним соціумом [Іващенко, 2006];
- «національно-специфічна мовна картина світу» [Іващенко, 2006];

2) поняттєві еквіваленти, такі як «мовна модель світу», «наївна/донаукова картина світу», «мовна організація світу» або «внутрішня форма», що відображають усі мовні змістовність, що повільно еволюціонує в часі, або специфічні риси семантики мови, які відрізняють її від інших мов [Іващенко, 2006].

В останній час все частіше вживається термін МС, і це має вагому причину. Без нього важко пояснити мовну поведінку людей та зміни, що відбуваються в мові [Селігей, 2009]. Наразі не існує цілісної теорії або єдиного розуміння поняття МС. Різні дослідники надають цьому терміну відмінні значення, але найчастіше він розуміється як: 1) МКС, тобто образи свідомості, виражені мовними знаками; 2) механізм керування мовленням, який формує, зберігає та змінює мовні знаки, правила їх поєднання та вживання; 3) судження та уявлення людини про мову та її суспільну роль [Селігей, 2012, с. 40].

О. Селіванова, українська дослідниця, приймає визначення МС від лінгвіста Г. Ейлера, що відноситься до нього як до механізму індивідуальної свідомості, що контролює мовленнєву діяльність, формує, зберігає та змінює мовні знаки, правила їх використання, комбінування, погляди та установки щодо мови та її елементів [Селіванова, 2008]. Таким чином, поняття МС частково співпадає з мовленнєвою здатністю як психічною функцією. За словами словацького

дослідника Я. Горещького, МС можна тлумачити як «інтеріоризовану систему вербальної поведінки» [Horecký, 1991].

Г. Яворська розглядає МС як наслідок рефлексії над мовою, яка відбувається на двох рівнях: поверхневому, що охоплює мовні погляди та оцінки, характерні для певної спільноти, та глибинному, що виявляється в виборі мовних варіантів, серед тих, які приймаються як прийнятні, поки інші відкидаються як неприйнятні. Таким чином, МС можна описати як сукупність культурних та соціальних установок, які відображають колективні ціннісні орієнтації стосовно мови [Яворська, 2000].

МС пов'язана з рядом явищ, таких як: знання та культура мови, мовна соціалізація (навчання нормам мови), мовний смак, мовна особистість (ідіолект, індивідуальність мовця) та мовленнєва вправність. Наприклад, знання мовних норм є частиною мовної грамотності, а їх дотримання або порушення вже належить до сфери МС [Селігей, 2009]. Формування МС людини також залежить від різних факторів, які не пов'язані безпосередньо з мовою, таких як вік, освіта, стать, монолінгвізм чи білінгвізм, умови формування мовних навичок, матеріальний та соціальний стан [Шумарова, 2000]. Усі ці фактори безпосередньо вказують на те, що формування МС є складним процесом, який залежить від багатьох чинників, зокрема зовнішніх.

Як вважає український мовознавець П. Селігей, під час національного відродження та формування літературних мов спостерігається зростання МС. МС загострюється, коли порушують мовні права або неможливо задовольнити мовні потреби [Селігей, 2012]. Проявом пробудженої МС можемо назвати, наприклад, опозиційний рух інтелігенції в Україні у 60-х роках, що боровся за національно-культурне відродження [Масенко, 2004].

Отже, МКС означає спосіб, яким люди сприймають світ через мову та культурні особливості свого колективу і тлумачать світ через стандарти та концепти, які є характерними для їхньої національної культури [Лукаш, 2010].

Простими словами – це спосіб, яким ми сприймаємо світ навколо нас за допомогою мови, якою ми говоримо. МС, з іншого боку, є формою свідомості, яка включає у себе наші думки, уявлення, почуття, оцінки та настанови щодо мови та мовної дійсності. Іншими словами, МС – це наше особисте ставлення до мови. Це і відрізняє МС від МКС [Селігей, 2009].

Таким чином, КС та МС мають глибокий взаємозв'язок та взаємовплив. Наша КС формується шляхом сприйняття світу через мову, а МС впливає на те, як ми висловлюємо свої думки та взаємодіємо з іншими людьми.

1.2. Поняття «асоціація»

Здатність нашого мозку до створення асоціацій – це базова функція мислення, що є дуже важливою для будь-якої мовної діяльності людини. Поняття «асоціація» з'явилося доволі давно. Перші згадки помічають ще в античній філософії. Асоціації ґрунтуються на асоціативних зв'язках, і це було виявлено ще в античні часи. Платон стверджував, що асоціації виникають в результаті згадування схожих або суміжних речей, а Арістотель звертав увагу, що асоціації можуть з'являтися без очевидної причини, мимовільно [Коханова, 2016]. Він також запропонував класифікацію асоціацій за схожістю (кішка – тигр), суміжністю в просторі (поле – квітка), суміжністю в часі (ніч – сон) та контрастом (гаряче – холодне) [Гусак, 2015]. Можна вважати, що Арістотель був першим, хто запропонував асоціативну теорію.

Взагалі поняття «асоціація» довгий час вивчали та різними способами трактували багато дослідників, серед яких Б. Спіноза, Т. Гобс, Р. Декарт, Д. Гартлі. Д. Гартлі зокрема вважають засновником асоціативної психології [Слепиніна, 2013]. Вчення про асоціацію він виклав у своїй книзі «Роздуми про людину, її будову, обов'язок і надії» (1749). У нього воно базується на вченні

про вібрації, оскільки психолог вважав, що вібрація зовнішнього ефіру викликає відповідну вібрацію в органах почуттів, м'язів і мозку. Він пояснював, як формуються найскладніші психічні процеси, включаючи мислення та волю. Дослідник вважав, що мислення ґрунтується на асоціації між образами предметів та словами (що допомагає у формуванні понять), тоді як воля базується на асоціації між словом та рухом [Махній, 2016].

Представники суб'єктивно-ідеалістичного підходу до асоціативної психології (Д. Берклі, Д. Юм, Т. Браун) розглядали асоціації як форми взаємозв'язку явищ у свідомості, що виступає закритою системою [Слепиніна, 2013].

За визначенням із українського асоціативного словника, складеного С. Мартінек, асоціація із погляду психології позначається як суб'єктивний образ зв'язків між явищами і предметами реального об'єктивного світу, які існують поза свідомістю людини [Мартінек, 2007].

Поняття «асоціація» в науці з'явилося завдяки Дж. Локу (1690), за словами якого асоціації слугують важливим засобом для розвитку творчого мислення. Він увів це поняття під час опису того, як виникають «хибні ідеї» та упередження. Науковець вважав, що завдяки утворенню складних ідей через асоціації виникають такі собі випадкові об'єднання ідей, такі як страх чи забобони [Недашківська, 2013].

Класифікації типів асоціативних зв'язків, які зараз відомі, враховують потреби різних галузей, таких як лексикологія, психолінгвістика, стилістика тощо. Основні диференціації включають: 1) суміжність, подібність та контраст, що були виділені Аристотелем; 2) схему «слово-стимул – слово-реакція», запропоновану Дж. Міллером; 3) тип відношень між словом-стимулом та реакцією [Коханова, 2016].

Розвиток значення слова обумовлений зовнішніми та внутрішніми факторами, які взаємодіють між собою. Асоціативність мовного знака є важливою властивістю, яка впливає на динамічний характер лексичного складу

мови та зумовлена суспільними факторами. Л. Мацько пише, що «Зі зміною позначень у свідомості мовців формуються нові асоціативні зв'язки між словами як фонографічними знаками (матеріальними компонентами) та співвіднесеністю цих слів як мовних знаків з одиницями дійсності» [Мацько, 2000, с. 8]. Таким чином, значення слова весь час змінюється під впливом різних суспільних змін, аналогій та суміжних асоціацій.

Існує багато різних інтерпретацій асоціативного значення. Підхід Дж. Діза є одним із основних. Він пов'язує асоціативне значення з психологічною структурою значення, що виявляється шляхом розподілу потенційних відповідей-реакцій на певне слово-стимул [Недашківська, 2013].

У порівнянні з філософією та психологією, лінгвістика виявила інтерес до асоціацій значно пізніше. Відомий лінгвіст В. Гумбольдт став першою людиною, яка почала досліджувати асоціації в сфері мови. Він вбачав пізнання світу та володіння мовою як асоціативний процес [Слепиніна, 2013].

О. Потебня в подальшому розглядаючи теорії В. Гумбольдта, добре розумів роль асоціацій та їх злиття в утворенні послідовностей уявлень. Він також визнавав важливість мови у процесах пізнання нового та розвитку людських знань про світ на основі психологічних процесів апперцепції та асоціації, які базуються на різних уявленнях людини про явища, що мають найменування в мові [Кришко, 2015].

Кожне слово в мові пов'язане з іншими словами через асоціативні зв'язки, які виникають на основі спільних характеристик, контекстуальних умов, асоціативних ефектів тощо. Тож, це пояснює утворення асоціативних полів, які створюються на основі спільності певних ознак чи рис предмета чи явища (наприклад, зима – холод, сніг, лід, бурулька, білий та ін.). Асоціативне (асоціативно-семантичне) поле – це концептуальна модель, яка відображає асоціативні зв'язки між словами, що були виявлені експериментально через реакції на слово-стимули [Денисевич, 2018]. Ця ідея базується на тому, що

пам'ять людини не працює як сховище ізольованих фактів, а складається з мережі пов'язаних між собою концептів та ідей.

Асоціативне поле є особливою когнітивною структурою мовної свідомості, яка сприяє формуванню лінгвістичної карти світу. За допомогою поля реакцій, що виникають під час відповіді на слово-стимул, можна дізнатися про психологічну структуру значення вихідного слова як складного явища, що включає низку параметрів, серед яких є присутність емоційного забарвлення [Єфимчук, 2018].

Асоціативні поля включають базові системні зв'язки між лексичними одиницями, такі як синтагматичні, парадигматичні та гіперонімічні зв'язки. Це робить асоціативні поля корисним джерелом для досліджень у лексикології, психо- та соціолінгвістиці. Особливий інтерес становлять дослідження, спрямовані на виявлення змін у організації та наповненні асоціативних полів у свідомості носіїв певних мов [Заєць, 2010].

Ф. де Соссюр був першим, хто звернув увагу на асоціативну парадигматичність слів [Ткаченко, 2007]. Він вважав, що слово включається в асоціативне угруповання на основі спільної форми або смислу. Ф. де Соссюр виділяв асоціативні групи за фонетичною подібністю, подібністю словотвірних засобів та спільністю образів [Гоцинець, 2016]. Ш. Баллі запропонував власну концепцію системності мови, спираючись на теорію Ф. де Соссюра. Він вважав, що будь-яке слово викликає у свідомості певні ряди слів та образні уявлення, властиві носіям конкретної мови [Просьяник, 2018].

Згідно з німецьким дослідником В. Порцігом, асоціативні ряди утворюються завдяки постійній сполучуваності слів у процесі мовлення. Таким чином, до одного асоціативного поля можуть належати слова різних частин мови, які мають спільний семантичний простір.

В українській лінгвістиці Н. Бутенко розглядала питання асоціативності, зокрема, структури асоціативного поля [Бутенко, 1979]. Дослідниця описує

принципи організації асоціативного поля, де асоціати до слова-стимула відрізняються за визначеними напрямками, що зазвичай проявляються у ядрі поля та на його периферії.

Лінгвіст Ж. Вандрієс писав, що слово ніколи не з'являється у нашій свідомості самостійно, ба навіть коли ми маємо лише одне слово з одним значенням в свідомості, інші слова, які залишаються в тіні, містять у собі масу різних понять та емоцій і готові увірватися в нашу свідомість в будь-який момент [Заєць, 2010].

Отже, можна сказати, що асоціації були об'єктом вивчення багатьох різних дослідників протягом століть. Зараз цей термін використовується в науковому дискурсі в різноманітних сферах життєдіяльності людини. Під словом «асоціація» ми розуміємо суб'єктивні образи, що підсвідомо утворюються у людини, на основі зв'язків між реальними предметами та явищами.

Асоціативність є ключовим поняттям у сучасній лінгвістиці, зокрема в лінгвостилістиці та стилістиці тексту. Асоціативно-семантичні зв'язки між словами та одиницями мови виявляються у створенні асоціативно-семантичних та асоціативно-образних полів, а також інших мікросистем лексики, таких як асоціативно-образні ряди. Поєднання слів у ці поля мотивоване спільною семантикою, формою слів та спільним контекстом.

1.3. Асоціативний експеримент як засіб дослідження мовної картини світу

У цьому дослідженні ми використовуємо думку, що асоціація – це зв'язок між об'єктом та явищем, що базується на особистому, суб'єктивному досвіді людини [Сурмач, 2012]. Цей зв'язок завжди має особистісний характер, хоча, виникаючи у свідомості людини, може збігатися з досвідом певної культури,

часткою якої вона є, але будучи безпосередньо пов'язаним з минулим досвідом особи.

Асоціації виявляють за допомогою проведення асоціативного експерименту. Асоціативний експеримент – це метод дослідження, який дозволяє вивчити асоціації між поняттями та способи їх формування у свідомості людини. Основна ідея полягає у тому, що людина швидко і непримусово реагує на зовнішній стимул, утворюючи асоціативний ряд із своїми асоціаціями.

Асоціативний експеримент знайшов застосування в різних галузях знань, таких як лінгвістика, психологія, соціологія та ін. Мета та завдання конкретної науки впливають на використання цього методу. Лінгвісти більше зацікавлені у системі семантичних та граматичних відношень, образах свідомості, мотивах та оцінках. Філологи переважно аналізують мовну форму, яку приймає асоціювання, та звертають увагу на мовні фактори. Психологи, незважаючи на багатоманітність використання асоціативного експерименту, зосереджені на виявленні мотивації людини, її потягів, комплексів та установок [Денисевич, 2010].

Метод асоціативного експерименту дозволяє виявляти «культурну» специфіку слів, визначати ціннісні орієнтації суспільства, а також вивчати зміни в лексичному значенні та актуальному змісті концептів. Багато науковців використовують його як основу для подальших досліджень. Про зіставлення асоціативних полів можна прочитати у дослідженнях І. Заєць [Заєць, 2010].

Асоціативний експеримент можна назвати одним із найпоширеніших психолінгвістичних методів. Він може бути вільним, коли дослідник не встановлює певних правил і вимог до респондента, і контрольованим (цілеспрямованим), коли експеримент певним чином програмують [без автора, 16, 1987]. Крім того у лінгвістичних дослідженнях використовують ще третій вид асоціативного експерименту, такий як ланцюговий [Васянович, Дубовик,

2021]. У кожному окремому випадку дослідник обирає тип експерименту залежно від поставлених цілей та завдань.

У ланцюговому експерименті учасникам дають завдання реагувати на стимул, використовуючи будь-яку кількість слів протягом певного часового проміжку. Цей процес є некерованим та спонтанним. Однак, цей експеримент має значний недолік, оскільки спостерігається залежність між послідовними реакціями [Денисевич, 2018].

Цілеспрямований експеримент передбачає надання асоціацій певного граматичного чи семантичного класу [Недашківська, 2013]. Цілеспрямований асоціативний експеримент (ЦАЕ) – це такий вид асоціативного експерименту, в якому експериментатор встановлює обмеження на асоціації учасників, наприклад, вимагає від них відповідати тільки іменниками чи прикметниками або надавати синонім до слова [Денисевич, 2018]. Ці обмеження значно впливають на свободу асоціювання, таким чином спрямовуючи асоціації у потрібному руслі.

У той час, як ВАЕ дозволяє учасникам вільно без обмежень у словесних реакціях називати асоціацію, що першою спадає їм на думку.

Однак на думку деяких дослідників, у тому числі О. Спиридонової, ланцюговий асоціативний експеримент та вільний не слід розділяти [Спиридонова, 2015]. У такому разі респондент не має обмежень, накладених на нього експериментатором, таких як кількість можливих наданих слів-асоціацій, а отже вірогідність отримання спонтанних та більш валідних відповідей вища.

У нашому дослідженні ми послуговуємося саме цією класифікацією, де асоціативний експеримент може бути вільним та цілеспрямованим. У нашому випадку, ми використали ВАЕ, протягом проведення якого учасникам опитування пропонувалося дати 2–3 слова-реакції на слова-стимули.

Метод ВАЕ був вперше описаний Ф. Гальтоном у 1892 році, а згодом досліджений В. Вундтом, що вважається батьком експериментальної психології

[Спиридинова, 2015]. В. Вундт розробив метод для вивчення процесів асоціації у свідомості людини. У своїх дослідженнях він використовував стимули, які викликали відповідні асоціації у людей. Наприклад, дослідник показував картинки, зображення тварин або предметів, а учасники експерименту називали першу асоціацію, яка з'являлася у їх свідомості [Недашківська, 2013]. Усі асоціації записувалися і аналізувалися дослідником.

У подальшому ВАЕ був розвинений і застосований в різних дослідженнях в галузі психології. Наприклад, К. Юнг використовував цей метод для вивчення архетипів та колективного несвідомого [Денисевич, 2010]. Також метод був використаний у дослідженнях в галузі соціальної психології, лінгвістики та інших наукових дисциплін.

ВАЕ надає надійну лінгвістичну та психологічну інформацію про особливості МКС, МС, внутрішнього лексикону тощо. Матеріали ВАЕ досить легко обробляються, навіть при великих кількостях опитуваних, а вплив індивідуальних асоціацій може бути компенсований збільшенням кількості респондентів [Галунова, 2012].

Наразі якісний аналіз результатів ВАЕ все ще становить проблему. Незважаючи на те, що існує безліч класифікацій вербальних асоціацій, створення єдиного універсального класифікаційного підходу, а також визначення параметрів, які б слугували основою для такої класифікації (логічні, психологічні чи лінгвістичні), залишається складним завданням [Денисевич, 2016]. Дж. Діз, наприклад, вважав, що неможливо створити повну класифікаційну схему, оскільки це лише спроба накласти неасоціативний принцип організації на асоціації. [Deese, 1990, с. 21].

Хоча ВАЕ є найбільш популярним та перевіреним методом психолінгвістичних досліджень, слід мати на увазі, що існують фактори, які можуть значно вплинути на результати дослідження, зокрема:

- 1) форма проведення експерименту, яка може бути письмовою, усною або усно-письмовою;
- 2) спосіб, в який представляється стимульний матеріал;
- 3) поведінка та індивідуальні характеристики експериментатора;
- 4) соціальні та психофізичні особливості учасників експерименту, їх настроїв та психологічний стан;
- 5) умови, в яких проводиться експеримент (наприклад, місце проведення, погода тощо);
- 6) обробка асоціативного матеріалу, його подальша інтерпретація [Денисевич, 2010].

Багато дослідників наголошують на тому, що при проведенні АЕ обов'язкова присутність експериментатора. Зокрема Ж. Жарноцайова підкреслює це, пояснюючи тим, що той може при необхідності втрутитися і мінімізувати негативні впливи на респондента [Zsarnóczyaiová, 2020].

Однак анкетування в інтернеті вирішує іншу проблему, що характеризується надмірним втручанням експериментатора у процес як зацікавленої особи, а також проблему впливу умов проведення експерименту. В цьому випадку респондентам надається можливість самостійно обирати зручний час для участі в дослідженні [Васянович, Дубовик, 2021].

Хоч методика проведення таких досліджень і не пропрацьована детально, ми маємо пристосовуватися до становища, в якому перебуваємо, і знаходити нові рішення. У ситуаціях, коли проводити асоціативний експеримент в реальному житті стає небезпечно для здоров'я, згадуючи пандемію COVID-19 або ж те жахливе становище, в якому опинилися всі українці, починаючи з лютого 2022 року після початку повномасштабного вторгнення, переносити проведення експерименту на онлайн-платформи стає єдиним раціональним рішенням. До того ж, ця форма має ряд переваг, незважаючи на деякі недоліки, такі як:

1) неможливість прослідкувати, скільки респондент обмірковував перед тим, як дати відповідь;

2) неможливість перевірити, чи могло щось вплинути на певні відповіді респондента під час проходження опитування.

Але попри все, безперечним плюсом проведення анкетування онлайн, використовуючи, наприклад, Google Forms, є можливість долучити до дослідження людей з різних територій України чи навіть з інших країн [Васянович, Дубовик, 2021].

Це дослідження направлене на те, щоб дізнатися, з якими асоціаціями сучасна молодь України пов'язує такі близькі усім слова, як «батьки», «мати», «батько», «мама» та «тато» та виробити для кожного стимула своє асоціативне поле. Для досягнення цієї цілі було вирішено провести ВАЕ, але, враховуючи ситуацію в країні, ми зупинилися на дистанційній формі проведення, щоб долучити більше респондентів для аналізу.

1.4. Образ батьків в свідомості українців

Наукове осмислення ціннісної КС українців на сьогодні не є повністю всебічним і глибоким, хоча дослідники все ж звертають увагу на її специфіку при порівнянні з КС інших народів [Бегас, 2020, с. 42].

Українська мовознавиця Г. Межжеріна досліджувала МКС часів Київської Русі і виокремила домінуючі для української культури цінності, такі як «мудрість», «мовчазність», «людинолюбство» та «душевність» [Манакін, 2012, с. 107], які досить вірно відображають українську культуру як того часу, так і сьогодення. Ці базові цінності досить стійкі та зберігаються до сьогодні, тому що вони відображають віру в Бога та основні принципи життя українців, такі як повага до батьків та родини, милосердя, любов до природи, безкорисливість,

правдивість, миролюбність, волелюбність, працелюбність, добродійство та інші чесноти, які є ідеалом, до якого потрібно прагнути. Цінності українського народу поєднують у собі особистісні риси душевного ладу українців та виражають їх суспільну громадянську позицію [Манакін, 2012, с. 107].

Зокрема творчість Т. Шевченка та І. Нечуй-Левицького зробила великий внесок у визначення діапазону батьківської ролі та специфіки батьківського виховання дитини в українській селянській родині [Хомишак, 2012].

Відмінність між дитячим та дорослим життям української селянської родини була детально описана в літературних творах Т. Шевченка, який наголошував на важливості поваги до батьків, старших, взаємній любові та турботі у сім'ї. За словами поета, сімейне виховання, правильне співвідношення батьківської любові та вимог, піклування про дітей та готовність до життя та праці є важливими чинниками у формуванні духовності людини [Хомишак, 2012].

Виокремлюють такі базові ціннісні концепти, що характерні для українського етносу: «любов», «чемність» і «ввічливість», «милосердя», «шана до батьків», «родинні стосунки» і «рід», «любов до рідної землі», «праця» і «працелюбність», «народоправство» та «вільнолюбство» [Манакін, 2012, с. 27].

Українська мовна свідомість надала сполученню слів «батько-мати» додаткових національно-культурних відтінків. У родинному культі, покладеному на зміцнення сім'ї, батьки завжди були основою. За думкою І. Огієнка, українці бачать батька як першого жерця, а домашнє вогнище – як перший жертвник. Мати ж – берегиня цього вогнища, яка забезпечує його стійкість і дбає про благополуччя сім'ї. Народні прислів'я «Хто батька-матір зневажає, той добра не знає» або ж «Усе купиш – батька-матері не купиш» підкреслюють важливість цієї ролі в українській культурі [Огієнко, 1965].

У багатьох українських народних піснях, приказках та прислів'ях підкреслюється важливість образу батьків для українців. До прикладу, наведемо такі вислови, як: «Шануй батька і неньку – буде тобі скрізь гладенько», «Без

любові до матері немає любові і до людей», «Як матір покинеш, то й сам загинеш». Також, українська пісенна творчість, як народна, так і авторська, постійно звертається до материнської любові та любові до матері. Традиції українських весільних обрядів також свідчать про те, що українці завжди високо цінували родину та були поважливими до батьків. Фольклористи та мовознавці описують багато обрядів, у яких беруть участь батьки молодят, що підкреслює символічне значення образів батька та матері [Заверющенко, 2014].

1.4.1. Образ батька в українській мовній свідомості. Образи рідних, зокрема образ «батько», відіграють важливу роль у МКС українського народу. Родина була найбільшою цінністю для українців, і чоловіче начало мало перевагу. Батько як голова родини виступав її годувальником, захисником та порадником. Досліджуючи вербальний образ світу, наявний у свідомості носіїв української культури, науковці безперечно приділяють увагу і образу батька. Лінгвісти стверджують, що образи «батько» та «мати» є частиною національного інформаційного коду, який лежить в основі світогляду українського народу [Чернова, 2010].

Українська мовна свідомість містить цілий ряд пестливих та пошанних найменувань для лексеми *батько* (старе *отець*), наприклад: *батуньо*, *батусь*, *батусьо*, *батенько*, *батечко*, *баточко*. Також є похідні від зменшено-пестливої форми «тато», такі як: *татко*, *татонько*, *татусь*, *татусик*, *татусенько*, *татуньо*. Це можна пояснити тим, що з давніх часів батько був головою роду та родини, а також виконував роль релігійного домоводця (через це до священиків часто звертаються «батюшка») [Жайворонок, 2002].

Лексема *батько* може мати різне значення і входити в різні синонімічні відношення, утворюючи різні синонімічні ряди: *батько* – *тато* розм., *батя* розм. рідко, *отець* уроч. діал., *неньо* діал., *нянько* діал.; *панотець* заст. (з повагою) [Бурячок, 2001, т. 1, с. 27]; *батько* (повстанців) – *провідник*, *отаман*,

проводир, ватаг, ватажко рідше, *проводар* рідше, *провідець* розм. рідко, *привідець* розм. рідко, *вожак* розм. рідко [Бурячок, 2001, т. 1, с. 26]; батько (письменства) – *засновник, основоположник, фундатор, родоначальник*, уроч. *основник* діал., *зачинатель* [Бурячок, 2001, т. 1, с. 563].

В монографії О. Братка-Кутинського «Феномен України» можна знайти відповідь на запитання, чому в українській мові існує безліч слів, які позначають одне й те ж поняття батька [Братко-Кутинський, 2008]. Автор стверджує, що український етнос розвивався протягом тисячоліть, об'єднуючи споріднені за мовою племена, які мали свої певні особливості в мові та її словниковому складі. Тому в українській мові з'явилися різні слова для позначення одного поняття, які продовжують існувати і дотепер, оскільки кожне з них має своє особливе значення та характеризує різні аспекти такого явища, як голова роду.

Ще здавна повелося, що батько як старший у родині відповідає за виконання усіх обрядів, пов'язаних з родинним вогнищем, оскільки він є головою родини, господарем та мудрим вихователем своїх дітей. Через це з'явився вислів: «У кого нема вітця, у того нема лиця». Традиційно, діти, особливо сини, успадковують як добро (звідси маємо концепт *батьківщина*), так і натуру від своїх батьків, тому кажуть «Який батько, такий син». Навіть у Біблії спостерігаємо схожі слова: «Син мудрий – потіха для батька» [Огієнко, 1962]. Батьки завжди несли і нестимуть велику громадянську відповідальність (згадаємо узагальнено-переосмислене *батьківщина*), і народ застерігає, що «Живемо не батьками, помремо не людьми». Якщо діти не слухають порад батька, це може мати негативні наслідки. Тому народні перестороги закликають дітей бути слухняними: «Не слухав тата, послухаєш ката». У творах Т. Шевченка часто згадується, що залишитися без батька – то велике горе, а як і без матері, то ще більше лихо: «Кого ж їй любити? Ні батька, ні неньки; Одна, як та пташка в далекім краю» [Жайворонек, 2002]. Т. Шевченко проявив інтерес

до проблеми так званих «безбатченків», що була близькою йому за обставинами його життя та історичною долею українського народу. Ця проблема описувалася у тому числі в багатьох піснях, баладах, казках, прислів'ях та приказках, у вигляді соціального лиха, що несло за собою ніщо інше, як руйнування [Хомишак, 2012].

Та й самій постаті великого письменника в різні часи давали різні оцінки: «народний герой», «батько нації», «революційний демократ». Для українців, перш за все, Т. Шевченко є ключовим ідеологом незалежності, «батьком» державності. В часи, коли українському народу це було найбільше потрібно, в письменнику бачили «батька» як відображення мудрості, розуміння та знання. Тож звернемося до «Словника мови Шевченка», щоб дослідити всі описані там значення до слова *батько* [Ващенко, 1964, с. 9].

Слово *батько* має складний комплекс Шевченкових значень, які не фіксуються загальнономовним словником у всіх своїх тонкощах:

1. Для називання кровної спорідненості чоловіка з своїми дітьми: «Старий *батько* іде рядом / Наставляє сина //» [Ващенко, 1964, с. 9];
2. Для називання предків (у множині): «Начетверо розкопана, / Розрита могила. / Чого вони там шукали? / Що схоронили Старі *батьки* //» [Ващенко, 1964, с. 9];
3. Для виразу пошани та величання їх (переважно до старих або до старших у якості епітета): «Добре єси мій кобзарю, / Добре, *батьку*, робиш. / Що співати, розмовляти / На могилу ходиш! //» [Ващенко, 1964, с. 10];
4. Для образного називання козацької та гайдамацької старшини, отаманів тощо (в історичних поезіях): «Та з *батьком* Максимом / Сю ніч погуляєм //» [Ващенко, 1964, с. 10];
5. Для синонімічного, образно-уособленого називання Дніпра, Великого Лугу тощо: «Дніпро геть-геть собі розкинувсь! / Сіяє *батько* та горить! //» [Ващенко, 1964, с. 10].

Творчість Тараса Шевченка поєднала минуле, сучасність і майбутнє українського народу, і тому він став символічним «батьком» для українців. Образи «батько» та «мати» є базовими для українського етносу, і тому їм належить важливе місце в МКС [Венжинович, 2014]. У свідомості українців склалися національно-мовні уявлення про батька як голову родини, захисника та вихователя, який забезпечує моральні устрої. Тому пошана до батька потребує від нього особливої відповідальності та життєвих чеснот. Лексема *батько* взаємодіє з іншими культурно-концептуальними просторами, які включають у себе похідні від неї слова, такі як батьківщина, батько-мати, батьки [Бабакова, 2017].

1.4.2. Образ матері в українській мовній свідомості. Не можна недооцінювати важливість збереження та розвитку культури сімейного життя та шлюбних відносин, які є основою для створення сім'ї. Саме батьки, виховуючи своїх дітей, передають їм культуру, традиції, мову та досвід свого та попередніх поколінь [Смолій, 2001].

Здавна українці дуже високо цінували образ матері. Мати була берегинею домашнього вогнища, забезпечувала продовження роду, виховувала дітей та приносила любов і взаєморозуміння у сім'ю. Мати виступала як уособлення миру, злагоди в суспільстві, зрештою – як показник його високого рівня розвитку [Кононенко, 1996, с. 164]. «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі //» (Т. Шевченко).

Українські вірування включають свідчення про Берегиню-Матір ще до прийняття християнства. Інформація про провідну роль матері-дружини у розвитку різних цивілізацій була знайдена в свідченнях Дж. Фрейзера, який допускає, що на певній стадії розвитку суспільства деякі арійські народи передавали право влади не чоловікам, а жінкам, однак вихід на суспільну арену

нового покоління супроводжувався передачею влади чоловікові, котрий міг походити з іншої сім'ї або навіть країни [Саїк, 2020].

Після прийняття християнства до образу Березині-Матері додається образ Матері Божої (Богоматері, Матері Царя Небесного, Цариці Небесної), яка виступає як заступниця, помічниця та захисниця [Саїк, 2020].

В. Даниленко зокрема вказує на наявність в українській культурі впливового образу, який відповідає архетипу раю. В творчості Т. Шевченка йому відповідає образ матері, що вважається символом раю [Даниленко, 2008, с. 139]. А у К. Юнга це образ матері, разом з образами Тіні, Дитини, Мудрої Старої, що він виділяє в окремі архетипи [Доній, 2018].

У «Словнику мови Шевченка», знаходимо тлумачення до слова *мати*:

1. Жінка відносно своїх дітей: «У нашім раї на землі Нічого кращого немає, Як тая *мати* молодая / З своїм дитяточком малим //» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 395];

2. Самка-птаха відносно своїх пташенят: «Мати галка, мати чорна, / Літаючи, кряче //» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396].

У сполуках: а) *мати* божа (свята): «Божа мати! / І заступи вас, і укрий! //» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

б) крий *мати* божа (господня) – при запереченні чого-небудь, наприклад: «Давно, давно не бачились, та не знаю, чий побачимось швидко, а може, вже й ніколи – крий мати господня!» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

в) бути за *матір*, *матір'ю* сидіти: «Благав старий, / А Марко аж плакав, / Щоб була вона за *матір* //» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

г) *матері* його (їх) ковінька (хиря): «Прочитаємо вдвох, як приїдете, бо я таки вас зимою сподіваюся, а весело б було, матері його ковінька» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

д) *матір'ю* ходити – бути вагітною, наприклад: «А вона молилась / І жить у
господа просилась, / Бо буде вже кого любить / Вона вже *матір'ю* ходила //»
[Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

е) що за недобра *мати* – при здивуванні: «Що за недобра мати, думаю! / Чи
не вмер він там, думаю //» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

є) нерідна *мати*: «Обідать і вечерять варили дівчата, / Та не знали, де ділася /
Їх нерідна *мати* //» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396];

ж) хрещена *мати*: «Мені хрещена *мати* / Лиштву вишивала //» [Ващенко,
1964, т. 1, с. 396];

з) як *мати* родила (догола): «Кати роздягли його, як *мати* родила, і посадили
на гарячі штаби заліза» [Ващенко, 1964, т. 1, с. 396].

У своїх творах Т. Шевченко найбільшу увагу приділяв матері в ролі
виховательки дитини, оскільки в українській культурі вона традиційно
асоціюється з ніжністю, турботливістю, жертовністю та відданістю своїм дітям.
Він також порівнював матір з Богородицею, що і стало початком до виникнення
культу Матері. Це свідчить про те, яку вагу мала материнська роль в
традиційній українській сім'ї та який вплив вона мала на виховання дітей і
формування сімейних стосунків. Українські прислів'я про матір, яких більше,
ніж двісті одиниць, також підкреслюють це особливе становище жінки-матері
[Хомишак, 2012]. Зауважимо, що таких висловлювань про чоловіків налічується
набагато менше.

РОЗДІЛ 2. ДИНАМІКА ТА СТАТИКА АСОЦІАТИВНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СПРИЙНЯТТІ ОБРАЗУ БАТЬКІВ У СВІДОМОСТІ МОЛОДІ УКРАЇНИ

2.1. Методика проведення вільного асоціативного експерименту

Зважаючи на те, що метою нашого дослідження є вивчення особливостей сприйняття образу батьків в МС української молоді, серед різноманітних асоціативних методик ми зупинилися на ВАЕ у письмовій формі. Метод ВАЕ, як відомо, є апробованим, тож він дозволяє отримати достовірну інформацію. Обробляти результати такого експерименту відносно нескладно, а завдяки використанню Google Forms, до участі в опитуванні змогли доєднатися українці, що проживають в різних частинах України та навіть за кордоном.

Темою для дослідження було вирішено взяти батьків, як одну з ключових постатей в житті кожної людини. Важко переоцінити значення батьків у свідомості дітей, якого б віку вони не були, тож ми вирішили перевірити, які ж асоціації викликає у сучасних молодих людей образ батьків.

У квітні 2023 року респондентам було запропоновано пройти опитування під назвою «Образ батьків у свідомості української молоді». У межах нашого ВАЕ контрольними були обрані такі показники як вік та стать. Загальна кількість респондентів склала 85 чоловік, з них 67,1% жіночої та відповідно 32,9% чоловічої статі. Кількісні підрахунки наочно показані на діаграмі нижче. (Див. Рис. 1). Цільовою аудиторією виступала українська молодь, переважно від 17 до 29 років. У рамках експерименту було проаналізовано 85 анкети студентів з різних регіонів України, усього отримано 988 реакцій.

ВАЕ проводився в декілька етапів. На першому було відібрано список стимулів. Неможливо недооцінити важливість етапу формування стимульного списку під час проведення ВАЕ, оскільки його результати залежать від того, які

слова включені до списку. Це може призвести до отримання різних якісних і кількісних даних для подальшого аналізу реакцій на запропоновані стимули, що може вплинути на їх правильну інтерпретацію [Недашківська, 2105]. Беручи до уваги невеликий обсяг часу, ми вирішили сконцентруватися лише на трьох центральних образах, таких як «батьки», «батько», «мати», але трохи ускладнили задачу, додавши ще два стимули «мама» та «тато». Отже, разом реципієнтам був запропонований список із п'яти слів-стимулів: «батьки», «мати», «батько», «мама» і «тато». Нас зацікавили можливі різниці у сприйнятті та особливості відображення таких близьких образів як «батько» і «тато» та «мати» і «мама» в МС сучасної української молоді.

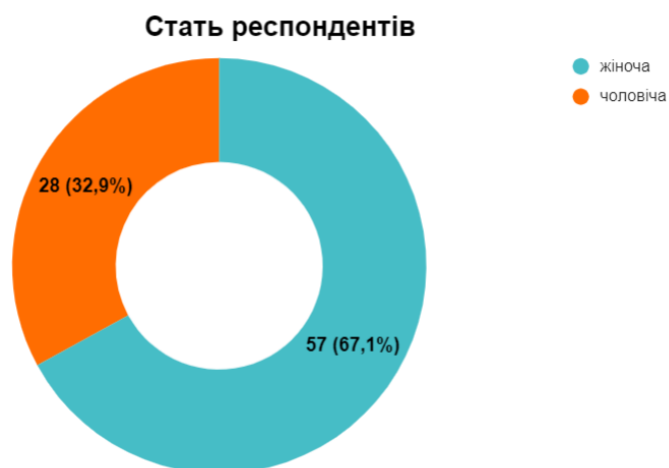

Рис. 1 Стать респондентів

Для проведення дослідження експериментатор повинен враховувати кілька змінних та незмінних факторів [Самійлик, 2016]. У нашому дослідженні ми встановили кілька незмінних факторів, таких як кількість стимулів, національність респондентів (українці), умови проведення опитування (онлайн), вік досліджуваних (14–35 років) та термін проведення експерименту (квітень 2023 року). Інші можливі фактори, такі як регіон чи країна проживання, стать та професії чи спеціальності опитуваних були змінними факторами. Проте, у

нашому випадку, з усіх змінних факторів ми розглядали та брали до уваги лише стать респондентів.

Наступний етап до плану включав відповідно збір даних. Вважається, що студенти, яких була переважна кількість серед респондентів, в їхньому віці вже мають цілком сформовану мовну здатність, тож очікується, що отримані результати залишаться актуальними ще не одне десятиліття [Недашківська, 2015]. При даному форматі опитування учасники не обмежувалися у конкретному проміжку часу на заповнення анкети, тож мали змогу пройти її, коли їм буде зручно, що зараз не можна не назвати перевагою, адже про повернення до спокійних університетських аудиторій поки не може і йти мови. Попри неможливість відслідкувати час, витрачений на добір реакцій на стимули, на перший план виходить те, що реципієнти схильні видавати більш спонтанні реакції, перебуваючи поза зоною прямого впливу експериментатора, не хвилюючись, що їхня реакція виявиться якоюсь нецікавою чи недоречною. Найзагальнішою можливою інструкцією для проведення такого ВАЕ є така, що дослідник розсилає бажаній цільовій аудиторії анкети зі списком слів, а реципієнти в свою чергу повинні письмово заповнити їх, вказуючи на названі стимули свої слова-асоціації (не обмежуємо в кількості), перші, що спадають на думку.

Однак перед початком заповнення анкети зі списку слів-стимулів учасникам опитування пропонувалося вказати деякі свої дані, а саме: вік, стать та ім'я (за бажанням, адже анкета забезпечувала анонімність). У вступній частині розміщувалася інструкція з правильного заповнення анкети та слова подяки за участь в дослідженні. Після цього респонденти в самостійно в довільному порядку мали змогу написати свої слова-реакції на записані в анкеті слова-стимули. Усі заповнені та надіслані анкети автоматично зберігалися на гугл-диску. Потім усі реакції автоматично зводилися в таблицю, що складалася з дев'яти стовпчиків: час заповнення анкети, вік, стать, ім'я, стимул «батьки»,

стимул «мати», стимул «батько», стимул «мама», стимул «тато». В кожній колонці відповідно можна було побачити внесені опитуваними дані. На кожний стимул в основному приписували по 2–3 слова-асоціати. При обробці отриманих реакцій на кожний стимул підраховувалася кількість слів, що повторювалися, що потім дало змогу встановити одиничні (такі, що зустрічалися лише в одного респондента на певний стимул) та частотні реакції (притаманні деяким респондентам).

2.2. Аналіз результатів вільного асоціативного експерименту за допомогою кількісних та якісних методів

Відбір принципів для аналізу реакцій залежить від різних факторів, таких як мета самого дослідження, вік, стать, професія та національність респондентів, а також зміст самого матеріалу, на який реагують респонденти [Терехова, 2000]. Він також зумовлюється предметною областю дослідження. Наприклад, у лінгвістиці головним об'єктом дослідження є граматичні особливості асоціацій, у той час як у психолінгвістиці більшою увагою приділяється самим процесам словотворення [Гречуха, 2010].

Багато дослідників у своїх роботах користуються класифікацією, яку запропонувала Д. Терехова, де реакції поділяються на кілька категорій, включаючи синтагматичні, парадигматичні, тематичні, фонетичні, словотвірні, граматичні, ремінісцентні, фразеологічні та персоналії [Терехова, 2000].

На основі проведеного експерименту з участю носіїв української, польської та німецьких мов, Т. Кучма розподіляє асоціативні реакції на декілька типів: синтагматичні (атрибутивні та синтаксичні); парадигматичні (гіперонімічні, гіпонімічні, категоріальні, синонімічні та антонімічні); словотвірні; когнітивні; фонетичні; тематичні; оклично-вигукові; ремінісцентні (наприклад, цитати,

назви, герої творів, фільмів, пісень, прислів'їв та приказок); персоналії (імена та прізвища відомих людей з історії та сучасності) [Терехова, 2000].

Для тлумачення результатів асоціативного експерименту використовуються якісні та кількісні показники. За кількісними параметрами, асоціативні реакції можна розділити на частотні (стереотипні), які характеризуються регулярністю вживання в мові, і на одиничні (індивідуальні), що є нестандартними. Частотні реакції виникають несвідомо, на основі закріплених у мовній свідомості зв'язків, які походять від прочитаного чи почутого і ґрунтуються на суміжності або подібності. Одиничні реакції засновані на індивідуальному зближенні уявлень та понять, які виникають на основі суміжності або подібності, та призводять до створення нових нетипових асоціативних пар [Єфимчук, 2018]. Індивідуальні реакції зазвичай виникають на основі особистого досвіду учасників опитування.

Наприклад, найбільш частотними реакціями на слово-стимул *мама* можемо назвати такі слова: *турбота, тепло, любов*. Серед одиничних реакцій зустрічаємо наступні: *трагедія, подорожі, пісня*.

Здебільшого при якісній класифікації асоціативних реакцій розрізняють два типи – синтагматичні та парадигматичні асоціації. Синтагматичні асоціації відрізняються від граматичного класу слова-стимула та виражають предикативні зв'язки. Парадигматичні реакції виступають словами-реакціями, які відносяться до того ж граматичного класу, що і слова-стимули [Єфимчук, 2018]. Також використовується класифікація асоціацій за двома такими параметрами як семантичний та граматичний (парадигматичні, парадигматико-синтаксичні, синтагматико-синтаксичні, грубі синтагматичні) [Галунова, 2012].

Синтагматичні та парадигматичні реакції є найбільш частотними. Інші види реакцій зустрічаються рідше [Денисевич, 2011]. Незважаючи на існуючий в Україні російсько-український білінгвізм, оскільки в опитуванні брали участь

люди з різних куточків країни, кількість реакцій російською мовою становила дуже малу частину, тобто такі реакції відносилися до периферії.

Сукупність реакцій до одного стимула утворює асоціативне поле, у якому найбільш частотні асоціати формують ядро, або асоціативне значення, а решта – периферію. Для всіх слів-стимулів була вирахована частота вживання. Реакції, які зустрічаються найчастіше, стали ядерними, а ті, що зустрічаються рідше, – периферійними [Денисевич, 2011]. Наприклад, якщо взяти стимул *батьки*, то реакція *дім*, яка зустрічається найбільше з-поміж інших реакцій, а саме 19 разів, може вважатися ядерною.

Так після аналізу всіх реакцій та виокремлення ядра асоціативних полів, ми помітили, що наповнення кожного з отриманих асоціативних полів слів-стимулів *батьки*, *мати*, *батько*, *мама* і *тато* має як спільні, так і відмінні деталі, які було цікаво дослідити.

Отже, в нашому дослідженні при аналізі асоціативних полів стимулів ми використовували кількісні та якісні параметри. Для першого – кількісна частота вживання певних реакцій, що була розподілена на чотири групи (ядерні реакції, медіарні реакції, ближча та віддалена периферія). Для другого – поділ реакцій на синтагматичні та парадигматичні.

Крім того, ми класифікували слова-асоціати за структурним принципом, тобто на вербально прості (представлені одним словом) та вербально складені (представлені словосполученням чи фразою). Із отриманих результатів 791 реакція відносились до вербально простих: *любов*, *байдужість*, *сильний*. Число вербально складених реакцій становило 17 (*відсутній у вихованні*, *безмежна турбота*, *підлога й стеля розвитку*).

Також, ми врахували конотаційний складник, тим самим поділивши реакції на позитивні, негативні та нейтральні.

Далі ми розподіляли слова-реакції між декількома семантичними групами з деякими розбіжностями в залежності від конкретного слова-стимула. Основні

групи мали вигляд: 1) зовнішність; 2) позитивні характеристики; 3) негативні характеристики; 4) атрибути типові для певної особи; 5) типові дії, поведінка певної особи; 6) власні імена.

2.3. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «батьки»

Семантика досліджуваного слова *батьки* найкраще ілюструється в лексикографічних джерелах, тож спершу ми порівняємо кілька його визначень в джерелах у різні часи.

В одинадцятитомному «Словнику української мови», виданому ще в 1970–1980 роках, бачимо такі визначення лексеми *батьки*:

1. Батько й мати відповідно до їх дітей. Батьки приводили дітей записувати до школи (Коцюбинський, I, 1955, 322); «Дивився [Давид] – за столиком старенькі батьки, схудлі, зажурені, мовчки сьорбали з ложок» (Головко, II, 1957, 23);

2. Предки. «Отож вона мені, маленькій, було розказує про наших батьків вільних, та й сама волі забажала!» (Вовчок, I, 1955, 263) [Білодід, 1970].

Його наступник двадцятитомний «Словник української мови» розпочали видавати 2010 року, і за наповненням той суттєво відрізняється від попереднього, однак дефініції до слова *батьки* залишаються незмінними. В кінці лише додається примітка: (1) Почесні батьки, етн. – люди, яких поважають, або які є близькими з батьками, і беруть участь разом з ними в процесі реєстрації новонародженої дитини [Русанівський, 2010].

У результаті проведення ВАЕ на слово-стимул *батьки* було отримано 202 реакції (інформанти зазначали переважно 2–3 слова-реакції). Повністю асоціативне поле слова-стимула *батьки* можна розглянути в ДОДАТКУ А. Далі було підраховано частотність реакцій.

Ми розглядаємо найбільш частотні з них як ядерні реакції (7 і більше асоціацій), середньо частотні як медіарні (4–6 асоціацій), а найменш частотні як периферійні: ближчу периферію (2–3 асоціацій) і віддалену периферію (одиночні реакції). Варто зауважити, що наш спосіб виділення ядра і периферії в цьому дослідженні асоціативних полів є суб'єктивним і потребує подальшого уточнення.

Ядерну зону за результатами експерименту сформували наступні реакції на слово стимул *батьки*: *дім 19, любов 15, родина 9, сім'я 9, піклування 8, підтримка 8, турбота 7*. Цифра поряд зі словом свідчить про кількість повторювань одних і тих самих слів-реакцій у різних реципієнтів на один стимул.

До медіарної зони увійшли такі реакції: *тепло 5, опора 4, гроші 4, виховання 4, мама 4, рідні 4*. Аналізуючи склад ядерної та медіарної зони, можна зробити висновок, що у МС української молоді образ батьків у першу чергу пов'язується з домом, теплотою, турботою та підтримкою, що нашо вухує на думку, що молоді люди зараз в більшості підтримують гарні стосунки зі своїми батьками та мають добрі спогади про рідний дім і дитинство.

Ближчу периферію становлять слова: *дитинство 3, навчання 3, безпека 3, затишок 3, приклад 3, сміх 2, сварки 2, відповідальність 2, спокій 2, діти 2, родичі 2, розуміння 2, допомога 2, тато 2, робота 2, пара 2, самотність 2, щастя 2, люблячі 2*. Зважимо, що на стимул *батьки* частіше відповідали словом *мама*, ніж словом *тато*, що може свідчити про надання більшої та важливішої ролі образу матері в свідомості респондентів або про менше або відсутнє залучення батька в справи сім'ї.

Решта реакцій представляють віддалену периферію, тобто одиночні реакції, наприклад: *притулок, люблячі, прихисток, відпочинок, довіра, обов'язок, повага, строгість, захист, кохання, шум, Ігор, дорослі діти, підлога й стеля розвитку, травми, конфлікт, щедрість, повчання, переїзди, школа, єдність, рід, опіка,*

будинок, село, прогулянки, домівка, двір, чесність, шана, наставники, правила, непорозуміння, розлучення, мої, залежність, турботливі, розсудливі, різні, радощі, дорослі, наслідування.

Парадигматичні реакції складають переважну більшість. Це такі реакції, як *довіра, повага, опіка, дорослі, дім, турбота, підтримка, конфлікт, розуміння, сміх, робота, навчання, безпека*. Синтагматичні реакції, на наше здивування, з'являлися значно рідше, але можна виокремити наступні: *мої, люблячі 2, різні, єдині, турботливі*.

Вербально простих реакцій налічувалося 198, в той час як вербально складених тільки 4. До перших відносимо такі лексеми, як *піклування 8, шана, відпочинок, приклад 3*. До других ми віднесли наступні: *дві люблячі особи, Альбина и Сергій, дорослі діти, підлога й стеля розвитку*.

Позитивну конотацію мають реакції, такі, як *спокій 2, щастя, безпека 3, затишок, любов 19, радощі*. Нейтральне емоційне забарвлення мають асоціати: *родина, рід, будинок, пара 2, старші*. А негативні реакції містили такі реакції, як *конфлікт, травми, сварки 2, борг, непорозуміння*.

Зафіксовано також реакції, що можуть вказувати на почуття респондентів до образу батьків: *безпека 3, затишок 3, залежність, спокій 2, щастя 2, довіра, повага, шана, тепло 5, опора 4, травми, наслідування*.

Крім того, бачимо такі реакції-порівняння: *дім 19, родина 9, сім'я 9, кохання, приклад 3, обов'язок, обов'язки, знання, прихисток, відпочинок, притулок, діти 2, родичі 2, гроші 4, тато 2, пара 2, старші, дорослі, борг, єдність, рід, наставники, старт*.

Також усі реакції даного асоціативного поля було розподілено на декілька семантичних груп.

1) Позитивні характеристики (35): *любов 15, тепло 5, надійність, рідненькі, люблячі 2, дві люблячі особи, чесність, відвертість, чуйність, турботливі, розсудливі, єдині, відповідальність 2, розуміння 2*.

2) Негативні характеристики (5): *строгість, дорослі діти, підлога й стеля розвитку, конфлікт, непорозуміння.*

2) Батьківський дім (10): *дитинство 3, школа, двір, будинок, домівка, село, прогулянки, переїзди.*

3) Власні імена (2): *Ігор, Альбина и Сергій.*

4) Типові дії, поведінка (40): *підтримка 8, турбота 7, виховання 4, захист, сварки 2, навчання 3, робота 2, допомога 2, наставлення, розлучення, опіка.*

2.4. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «мати»

Спершу ще раз коротко нагадаємо семантику слова *мати*. Іменник *мати*, також, зустрічаємо в одинадцятитомному «Словнику української мови» в двох значеннях:

1. Жінка відносно народженої нею дитини: «Проводжає сина мати захищати рідний край» (Володимир Сосюра, II, 1958, 169);

2. Самиця відносно своїх дитинчат: «Обсмалене лоша, пирхаючи, вискочило з полум'я і стало, злякано озираючись. Загледівши біля мінометників коней, воно довірливо пішло на них, шукаючи матері» (Олесь Гончар, III, 1959, 137) [Білодід, 1970].

За даними опитування на слово-стимул *мати* було отримано 195 реакції (інформанти відповідали переважно 2–3 словами-реакціями). Повністю асоціативне поле слова-стимула *мати* представлено в ДОДАТКУ Б. Після підрахування частотності вживання реакцій були отримані наступні результати.

В асоціативному полі слова *мати* ядерну зону склали наступні слова-реакції: *любов 13, турбота 10*. Порівняно з попереднім словом-стимулом спостерігаємо велику варіативність реакцій, тобто реципієнти відповідали великою кількістю

різноманітних слів, через що більша частина з них увійшли до периферійної зони.

До медіарної зони відносимо такі реакції, як: *допомога 6, ніжність 6, піклування 6, жінка 6, порада 4, захист 4, їжа 4, матуся 4*. Проаналізувавши складники ядерної та медіарної зони, добре видно, що передусім у молоді України виникають тільки позитивні та нейтральні асоціації, пов'язані зі словом *мати*.

До ближчої периферії увійшли: *дружина 3, тепло 3, робота 3, годувальниця 3, забота 2, дитинство 2, сила 2, гарна 2, затишок 2, приклад 2, жіночність 2, спокій 2, терпіння 2, сім'я 2, строгість 2, виховання 2, дім 2, розум 2, надія 2, краса 2, відповідальність 2, обійми 2, щастя 2, тривога 2, опіка 2, сестра 2*. Тут спостерігаємо наявність асоціацій, що ще з давніх-давен з'явилися в МКС українців на позначення образу матері, слів, що часто використовувалися в українській народній творчості, багатьох віршах і творах відомих письменників: *годувальниця 3, надія 2, тривога*. Зустрівся також один росіянізм: *забота 2*.

Наведемо деякі слова-реакції, що відносимо до віддаленої периферії: *розуміння, Віра, Надія, Любов, віра, сонце, весна, богиня, хрещена, справедливість, доброта, суворість, ма, міць, Тат'яна, добра, вимогливість, шлюб, косметика, пісні, праця, готує, кухня, увага до дрібниць, втеча, холонокровна жінка, працююча, кохання, стара, наставниця, скандал, Ольга, зверхність, активна, щира, нотації, висока, трагедія, Гана, психологиня, посмішка, вдячність, перша людина, розвиток, стабільність, колискова, роздратування, холод, борщ*. Приємно спостерігати тенденцію вживання учасниками опитування фемінітивів, таких, як *порадниця, наставниця, психологиня*, причому такими реакціями відповідали, як представники жіночої, так і чоловічої статі. Однак присутні також реакції типу: *керівник, наставник*.

Парадигматичні реакції виявлено досить багато, наведемо деякі з них: *матуся 4, годувальниця 3, жінка 6, дружина 3, хрещена, сонце, весна, богиня,*

хазяйка. Синтагматичних реакцій на цей раз вже чимало, серед них: *добра, висока, готує, активна, гарна 2*.

В загальній кількості вербально-простих реакцій налічується 191, вербально складених – 4. До перших відносимо реакції вигляду: *працьовита, приклад 2, жіночність 2, спокій 2, терпіння 2, сім'я 2, строгість 2, виховання 2, дім 2, нотації, хвилювання*. До других ми віднесли наступні: *холоднокровна жінка, увага до дрібниць, доросла людина, перша людина*.

Кількісно переважають слова-реакції з позитивною семантикою: *любов 13, турбота 10, ніжність 6, піклування 6*. Емоційно нейтральне забарвлення мають реакції виду *готує, дискусія, пісні, шлюб, борці, бабуся, жінка 6*. Негативний відтінок значення спостерігаємо в одиничних реакціях: *втеча, скандал, нотації, роздратування, зверхність*.

Також, асоціативне поле слова *мати* утворюють реакції, що репрезентують суб'єкт-суб'єктні відношення: *мати – жінка 6, дружина 3, годувальниця 3, хазяйка, порадиця, керівник, сестра*.

Присутні декілька варіантів називання матері: *ма, матуся, мама*.

Також наведемо такі реакції-порівняння як: *дружина, хрещена, сестра, сім'я, бабуся, порадиця, наставниця, порадиця, керівник, перша людина, психологиня, весна, богиня, годувальниця, дитинство, батьківщина, приклад*.

В асоціативному полі *мати* ми виділили такі семантичні групи:

1) Позитивні характеристики (57): *любов 13, терпіння 2, активна, любляча, ніжність 6, турбота 10, відповідальність 2, забота 2, сила 2, розум 2, щастя 2, розуміння, доброта, справедливість, увага до дрібниць, працьовита, відданість, щира, старанність, лагідність, швидка, єдина, міць, схожість, кохання*.

2) Негативні характеристики (7): *зверхність, строгість 2, вимогливість, імпульсивність, недоброчесність, строга*.

2) Зовнішність (8): *жіночність 2, краса 2, стара, висока, гарна 2*.

3) Типові дії, поведінка (47): *готує, скандал, надія 2, тривога 2, опіка 2, захист 4, піклування 6, порада 4, допомога 6, обійми 2, виховання 2, робота 3, затишок 2, емоція, переживання, нотації, сльози, хвилювання, праця, дискусія, справи, розвиток, віра.*

4) Атрибути матері (14): *косметика, кухня, їжа 4, дім 2, сім'я 2, колискова, борщ, посмішка, пісні.*

5) Власні імена (7): *Віра, Надія, Любов, Альбина, Татяна, Ольга, Гана.*

2.5. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «мама»

За результатами ВАЕ на слово-стимул *мама* було отримано 205 реакції (інформанти відповідали переважно 2–3 словами-реакціями). Асоціативне поле слова-стимула *мама* можна повністю оглянути в ДОДАТКУ Г. Підрахувавши частотність вживання реакцій, ми отримали наступні результати.

До ядерної зони в асоціативному полі слова *мама* увійшли наступні слова-реакції: *турбота 18, тепло 17, любов 13, ніжність 9, підтримка 8.*

До медіарної зони відносимо такі асоціати: *доброта 6, приклад 4.* Дивлячись на склад ядерної та медіарної зон бачимо багато спільних слів, порівняно з реакціями на слово-стимул *мати* (*любов 13, турбота 10, допомога 6, ніжність 6, піклування 6, жінка 6, порада 4, захист 4, їжа 4, матуся 4*). Зауважимо, що велика кількість реципієнтів зазначають перш за все суто позитивні характеристики до слова *мама*, в той час як в асоціативному полі слова *мати* серед найчастотніших зустрічаються більш загальні реакції, як *жінка, їжа, матуся*. Бачимо наявність великої кількості реакцій словом *тепло*, яке взагалі не увійшло в перші дві зони реакцій на слово *мати*, що може пояснюватися тим, що реципієнти сприймають слово *мама*, як щось «рідне, своє»,

трансляючи цей образ на свою маму, в той час як слово *мати* викликає більш загальні уявлення того, якою має бути матір.

До ближчої периферії зараховуємо такі реакції: *сміх 3, дім 3, ласка 3, турботлива 3, піклування 3, життя 3, віра 2, терпіння 2, ласкава 2, ніжна 2, добра 2, обійми 2, лагідна 2, радість 2, матуся 2, відпочинок 2, краса 2, вдячність 2, добро 2, забота 2, затишок 2, кухня 2, дитина 2, дитинство 2, красива 2.*

До віддаленої периферії відносимо наступні (не повний перелік): *любляча, розуміння, єдина, неповторна, розмови, робота, сила, спокій, істерика, захист, праця, вимогливість, імпульсивність, працююча, ненька, вчитель, мудрість, зачіска, казка, кохана, кіт, тепла та любляча, кіно, рішуча, хобі, подруга, секрети, консервація, мудра, серіали, Ганна, жарти, плітки, жертва.*

Серед парадигматичних реакцій до слова-стимула спостерігаємо такі суб'єкт-суб'єктні відношення: *мама – матуся 2, ненька, подруга, вчитель, мудрець, берегиня.* Приклади синтагматичних реакцій наступні: *працююча, ніжна 2, добра, красива 2.*

Частка вербально-простих реакцій складає 99.1% (203). Серед них: *мудра, кіт, піклування 3, життя 3.* Отримано лише дві вербально-складені реакції: *тепла та любляча, наука життя.*

Позитивну конотацію представляють такі реакції, як *ласкава 2, ніжна 2, добра 2, обійми 2, лагідна 2, радість 2.* Нейтральну мають наступні слова-реакції: *кухня 2, дитина 2, дитинство 2, зачіска, кіт.* Негативне емоційне забарвлення отримали такі асоціати: *слабкість, істерика, трагедія, плітки.* Частка реакцій з негативною конотацією за підрахунками займає лише близько 4.3% від усіх реакцій. На слово *мати* ця частка складає 7%.

Крім того, респонденти на слово-стимул *мама* відповіли такими синонімічними словами, як *матуся 2, ненька.*

Також наведемо такі реакції-порівняння: *приклад 4, сміх 3, життя 3, відпочинок 2, затишок 2, кухня 2, дитина 2, дитинство 2, вечеря, гармонія, сум, рідненька, вчитель, дружба, подруга, подорожі, втіха.*

В асоціативному полі *мама* ми виокремили наступні семантичні групи:

1) Позитивні характеристики (85): *тепло 17, любов 13, ніжність 9, доброта 6, ласка 3, турботлива 3, піклування 3, терпіння 2, ласкава 2, ніжна 2, добра 2, лагідна 2, любляча, розуміння, єдина, неповторна, розум, добро 2, забота 2, сила, спокій, працьовита, кохана, тепла та любляча, щирість, людяність, рідна, рішуча, оберігаюча, вірність, мудра.*

2) Негативні характеристики (4): *суворість, слабкість, вимогливість, імпульсивність.*

3) Зовнішність (6): *красива 2, краса 2, жіночність, тендітна.*

4) Типові дії, поведінка (26): *підтримка 8, обійми 2, віра 2, допомога, довіра, дзвінок, робота, розмови, обговорення, істерика, захист, праця, кохання, виховання, догляд, жарти, переживання.*

5) Атрибути мами (14): *дім 3, книжки, телефон, зачіска, казка, кіт, хобі, пісня, консервація, серіали, плитки.*

6) Власні імена (2): *Альбина, Ганна.*

7) Метафоричні (4): *трагедія, жертва, берегиня, наука життя.*

2.6. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «батько»

Слово *батько*, як вже зазначалося раніше, має трохи ширший ряд значень, на відміну від слова *мати*. У одинадцятитомному «Словнику української мови» спостерігаємо такі дефініції: 1) чоловік щодо своїх дітей; 2) перен. основоположник чого-небудь (наука, учення); 3) шанобливий спосіб звертання до козацької старшини; 4) ввічливий спосіб звертання до чоловіка в похилому

віці; 5) самець щодо свого потомства [Білодід, 1970]. В той час як у двадцятитомній версії словника з'являється ще одне значення: б) покровитель, благодійник [Русанівський, 2010]. Однак деякі з цих значень відомі нам тільки з історії та літератури, оскільки їх вже рідко зустрінеш в повсякденному житті українців.

За результатами асоціативного експерименту на слово-стимул *батько* було отримано 188 реакції, що виявилось найнижчим показником серед усіх досліджуваних нами слів (інформанти відповідали переважно 1–2 словами-реакціями). Повний вигляд асоціативного поля представлено в ДОДАТКУ В. Далі оглянемо результати проведеного нами аналізу.

Ядерну зону асоціативного поля стимула *батько* склали наступні слова-реакції: *підтримка 7, чоловік 7*. В даному випадку, на відміну від слів-стимулів *мати, мама, батьки*, реакції респондентів виявилися найбільш розгалуженими з порівняно невеликою кількістю повторювань.

До медіарної відносимо: *любов 6, сила 6, повага 5, сильний 5, робота 5, розум 4, строгість 4, брат 4, виховання 4*. В цій зоні спостерігаємо деякі стереотипічні реакції на стимул *батько*, що ще здавна склалися в МКС українців, такі, як *повага, строгість, сила, розум*. Також з погляду на зміст ядерної та медіарної зон можна припустити, що для молодих українців при згадуванні образу батька часто на перший план виходять такі позитивно забарвлені слова, як *підтримка 7, любов 6, повага 5*.

Ближня периферія включає такі асоціати: *сварки 3, впевненість 3, порада 3, мужність 3, витримка 2, допомога 2, стабільність 2, далеко 2, вуса 2, авторитет 2, старанність 2, відповідальність 2, закон 2, міць 2, захист 2, виваженість 2, син 2, заробіток 2, непорозуміння 2*.

Частина реакцій з віддаленої периферії являє собою наступні: *дзвінок, турботливий, уважний, терпіння, завжди правий, розумний, розуміння, дитинство, гроші, досвід, рідко, спокій, патріарх, надійність, прив'язаність,*

трудолюбивий, ненависть, байдужість, втеча, окуляри, розлучення, холодний, серйозність, порядок, винуватість, гучність, надія, лінь, нав'язливість, смуток, біль, очі, сум, будинок. Склад віддаленої периферії налічує найбільшу кількість реакцій порівняно з іншими словами-стимулами (89).

Прикладами синтагматичних реакцій є наступні: *батько – далеко 2, немає, рідко, уважний.* Серед парадигматичних реакцій до слова-стимула *батько* помічаємо такі суб'єкт-суб'єктні відношення: *батько – чоловік 7, брат 4, син, коваль.*

Частка вербально-складених реакцій в цьому асоціативному полі виявилася найвищою з усіх попередніх – 4.7% (9). Сюди увійшли такі словосполучення і фрази: *завжди правий, безмежна турбота, відсутність емоцій, навчить усього чого вміє, дотримання правил, непохитна відданість, золоті руки, чужа людина, відсутній у вихованні.* Прикладами вербально-простих асоціацій можемо назвати такі, як *сила 6, стабільність 2, невідомий.*

Кількість негативно конотованих реакцій має доволі високе значення, серед них зустрічаємо наступні: *нав'язливість, відсутній у вихованні, нелюбов, брехливість.* Усього нараховано 32 реакцій такого виду, переважно одиничних, що складає цілих 17%. Прикладами слів з нейтральним забарвленням є: *чоловік 7, брат 4, син 2.* Позитивну конотацію бачимо в багатьох реакціях, серед яких: *підтримка 7, любов 6, старанність 2, золоті руки, безмежна турбота.*

Крім цього, ми зафіксували такі реакції-порівняння: *батько – чоловік 7, брат 4, авторитет 2, син 2, дідусь, дід, хрещений, непорозуміння 2, дзвінок, дитинство, досвід, дім, слово, коваль, порядок, огорода, армія, достаток, втеча.*

Присутні реакції, що можуть характеризувати почуття реципієнтів до слів-стимулів: *повага 5, вдячність, смуток, біль, сум, спокій.*

В асоціативному полі *батько* ми виокремили наступні семантичні групи:

1) Позитивні характеристики (58): *любов 6, сила 6, сильний 5, розум 4, впевненість 3, мужність 3, витримка 2, старанність 2, відповідальність 2,*

міць 2, виваженість 2, турботливий, уважний, терпіння, розумний, розуміння, надійність, працьовитість, прив'язаність, працьовитий, працелюбність, безмежна турбота, трудолюбивий, непохитна відданість, мудрість, чемність, совість, добрий, радість, витривалість, стабільність 2.

2) Негативні характеристики (19): *строгість 4, завжди правий, суворість, відсутність емоцій, ненависть, брехливість, егоїзм, гордість, байдужість, відсутній у вихованні, мінливість, нелюбов, невідомий, холодний, нав'язливість, гучність.*

3) Зовнішність (1): *високий.*

4) Типові дії, поведінка (43): *підтримка 7, робота 5, виховання 4, сварки 3, порада 3, допомога 2, захист 2, заробіток 2, навчить усього чого вміє, праця, турбота, розвиток, повчання, лінь, надія, серйозність, немає, далеко 2, столярство, будівництво, розлучення.*

5) Атрибути батька (6): *вуса 2, окуляри, машина, алкоголь, будинок.*

6) Власні імена (2): *Сергій, Олексій.*

7) Фразеологічні (2): *золоті руки, закон.*

2.7. Аналіз асоціативного поля слова-стимулу «тато»

За результатами нашого ВАЕ на слово-стимул *тато* було отримано 196 реакції (інформанти відповідали переважно 2–3 словами-реакціями). Асоціативне поле слова-стимула *тато* можливо повністю переглянути в ДОДАТКУ Д. Підрахувавши частотність вживання реакцій, ми отримали наступні результати.

В асоціативному полі слова *тато* ядерну зону склали наступні слова-реакції: *підтримка 7, любов 7.*

До медіарної зони ми віднесли: *порада 5, сильний 5, сила 5, опора 5, турбота 4, повага 4, робота 4, захист 4, спокій 4*. Асоціації в перших двох зонах характеризують образ тата в МС молоді як люблячої та турботливої людини, на яку можна покластися та яка заслуговує на повагу. Також спостерігаємо слова, що повторюються в асоціативному полі слова *батько*. Це такі слова, як *підтримка, любов, повага, сила, сильний, робота*. Зауважимо що на слово-стимул *батько* відповідали більш нейтральними словами як *чоловік 7, брат 4, виховання 4*, а також словом *строгість 4*. В той час як на слово *тато* знаходимо більше позитивно забарвлених реакції.

До ближчої периферії зараховуємо: *доброта 3, сміливість 3, авторитет 3, довіра 2, сміх 2, ласкавість 2, допомога 2, впевненість 2, розум 2, мужність 2, гроші 2, дозвіл 2, надійність 2, мужність 2, щедрість 2, дитинство 2, тепло 2, праця 2, відсторонення 2, байдужість 2, щирість 2, обійми 2, радник 2*. Зауважимо, що слово-реакція *обійми* відсутня в асоціативному полі слова *батько*.

До віддаленої периферії відносимо наступні (не повний перелік): *безпека, ігри, стіна, дім, голова, порятунок, знайомі, досвід, забезпечення, складність, вовк, дурості, медіатор, уважність, веселий, веселоці, літо, знання, справедливий, сім'я, ласка, розповіді, спогади, дезорієнтованість, мама, м'який, грайливий, твердість, донька, рибалка*. Звернемо увагу, що в нашому досліджуванні до слова *тато* по одному разу згадувалися реакції *мама* та *донька*, в той час як зворотна тенденція не спостерігалася зовсім. Слово *син* зустрічалося як асоціат лише до слова-стимула *батько*.

Серед парадигматичних реакцій до слова-стимула *тато* виділяємо такі суб'єкт-суб'єктні відношення: *тато – чоловік, бджоляр, рибалка, радник*. Приклади синтагматичних реакцій наступні: *сильний 5, веселий, грайливий*.

В загальній кількості вербально-простих реакцій налічується 193, вербально складених – 3. До перших відносимо реакції вигляду: *праця 2, відсторонення 2,*

медіатор, творчий, ігри. До других ми віднесли наступні: *золоті руки, бере участь у вихованні, навчить усьому чого вміє.*

Реакції з позитивною конотацією в даному асоціативному полі складають 93%, відповідно з негативною – 7%. Другий показник є більше ніж удвічі меншим, порівняно зі словом-стимулом *батько* (17%). Сюди входять такі реакції, як: *відсторонення 2, байдужість 2, розчарування, нічого, відчуженість.* До нейтральних відносимо реакції типу: *робота 4, авторитет 3, машина, дача, є.*

Також зафіксовано також відповіді двох респондентів, що лише на образи батька та тата відповіли реакціями *немає, нічого.* Така ситуація навертає нашу увагу на гостру проблему сімей в нашому суспільстві, де виховання дітей відбувається без участі батька, що ще раз підтверджується в нашому ВАЕ.

Крім цього, ми зафіксували такі реакції-порівняння: *тато – авторитет 3, дозвіл 2, дитинство 2, порадник 2, дім, сім'я, порятунок, бджоляр, чоловік, знання, веселоці, літо, дурості, медіатор, приклад, музика, натхнення, школа, пісня, донька, мама, рибалка.*

Присутні реакції, що можуть характеризувати почуття реціпієнтів до слова-стимула *тато*: *опора 5, повага 4, спокій 4, довіра 2, безпека, недовіра, розчарування, дезорієнтованість, радість, вдячність,*

В асоціативному полі *тато* ми виокремили наступні семантичні групи:

1) Позитивні характеристики (62): *любов 7, сильний 5, сила 5, доброта 3, сміливість 3, ласкавість 2, впевненість 2, розум 2, мужність 2, надійність 2, щедрість 2, тепло 2, щирість 2, віра, виваженість, справедливий, творчий, витримка, уважність, веселий, бере участь у вихованні, ніжність, ласка, кмітливість, життєрадісний, навчить усьому чого вміє, упевненість, терплячий, єдиний, людяність, позитивний, добрий, витривалість, м'який, грайливий, дружність.*

2) Негативні характеристики (9): *байдужість 2, складність, зайнятість, мінливість, відчуженість, лінивий, поганий, твердість.*

3) Зовнішність (1): *молодий.*

4) Типові дії, поведінка (43): *підтримка 7, порада 5, турбота 4, робота 4, захист 4, сміх 2, допомога 2, праця 2, відсторонення 2, обійми 2, розмови, забезпечення, заробіток, розповіді, ремонт, поради, виховання, вибачення, лекції.*

5) Атрибути тата (8): *мотоцикл, машина, ігри, дача, авто, гараж, комп'ютер, жарти.*

6) Власні імена (2): *Сергій, Олексій,*

7) Фразеологічні (2): *золоті руки, голова.*

2.8. Спільне і відмінне в асоціативних полях стимулів «батьки», «мати», «мама», «батько», «тато»

За результатами нашого асоціативного експерименту на слова-стимули *батьки, мати, мама, батько, тато* ми отримали відповідно таку кількість реакцій: 202; 195; 205; 188; 198. Бачимо, що кількість приблизно однакова, з найбільшим показником для слова *мама*. Переважну кількість усіх реакцій склали слова та фрази з позитивною та нейтральною конотацією, ядерні та медіарні зони усіх досліджуваних слів майже на 100% склалися лише з таких слів, за виключенням реакції *строгість 4* в асоціативному полі стимула *батько*, яка, на нашу думку, в МС українців носить скоріше негативну конотацію. Але ймовірно, що така асоціація на образ батька може виникати згідно з національними та культурними чинниками, в певних випадках не маючи прямої прив'язки до конкретного прикладу.

Найчастотнішими для усіх п'яти слів-стимулів помічаємо такі реакції, як *любов, турбота, підтримка*. Саме такі слова склали ядро асоціативних полів досліджуваних нами стимулів. Порівнюючи в цьому контексті слова *мати* та *мама*, помічаємо такі спільні реакції: *турбота, любов, ніжність*. З іншого боку для слів *батько* та *тата* маємо такі спільні реакції: *підтримка, любов, повага, сильний, сила, робота*.

З того, що відрізняється в реакціях до слів *мати* та *мама* спостерігаємо: *мати* – *допомога, піклування, порада, захист, їжа*; *мама* – *тепло, підтримка, доброта, приклад*. У випадку *батька* – *строгість, розум, виховання*; а *тата* – *опора, турбота, спокій*. Спостерігаємо, що реципієнти вкладають більше емоцій та почуттів саме в слова *тата* та *мама*, можливо тому, що вони здаються їм більш близькими та звичними, а не узагальненими. Це може бути пов'язаним із тим, що сучасна молодь у звертанні до своїх батьків загалом вже не вживає частку «Ви», а тому такі лексеми, як *батько* та *мати*, вже не часто можна почути в їхньому розмовному мовленні.

Зафіксовано також декілька повторюваних реакцій словом *відповідальність*, що були присутні лише на стимули *батьки, мати, батько*. Це нашоє вказує на думку, що молодь вважає батьківство великою відповідальністю і виділяє саме цю характеристику однією за найголовніших в образі батька та матері. Зауважимо, що таким асоціатом в нашому дослідженні відповідали тільки респонденти жіночої статі.

У ході аналізу реакцій ми помітили, що деяким реципієнтам було важко відокремити в свідомості два дуже схожих слова, як *батько* і *тата* та *мати* і *мама*. В результаті ми отримали дві комбінації відповідей: 1) відповідь однаковими реакціями на 2 стимула; 2) відповідь різними реакціями на 2 стимула. Однак реакції другого типу все-таки склали переважну більшість.

Зауважимо, що кілька респондентів (3) навмисне пропускали стимули *батько* і *тата*, відповідаючи лише на інші три стимули, або реагували словами

нічого, немає. Схожої тенденції на слова-стимули *мати* та *мама* не спостерігалось.

Присутні кілька одиничних випадків, коли респонденти на стимули *батько* та *мати* відповідали негативно конотованими словами, а на стимули *мама* та *тато* навпаки. Також були зафіксовані відповіді у зворотному напрямку, чи тільки на слово *батько* використані негативно конотовані реакції, а на решту слів ні. Не можемо, також, не порівняти кількісний відсоток таких слів на різні слова-стимули. На слово *батьки* маємо 4.4%, *мати* – 7%, *мама* – 4%, *батько* – 17%, *тато* – 7%. Цікаво, що між словами *тато* та *батько* ми спостерігаємо такий великий розрив, але з цього ми можемо зробити ще одне припущення. Спостерігаючи за відповідями респондентів, ми помітили кілька відповідей, коли тільки на стимул *батько* вживали слова вигляду *невідомий*, *байдужість*, *винуватість*. З цього можемо стверджувати, що під словом-стимулом *батько* окремі респонденти сприймали також біологічного батька.

Отже, підсумовуючи все вищезазначене, можна сказати, що образ батьків для української сучасної молоді, як і у всі часи, був і залишається чимось священним, оповитим любов'ю, підтримкою та розумінням. Незважаючи на всі можливі негаразди, непорозуміння та сварки з батьками ми вважаємо, що більша частина нашої цільової аудиторії вже навчилася розуміти та приймати один одного такими, якими вони є, а також цінувати той час, що у них є, щоб навчитися на досвіді своїх батьків та перейняти від них тільки найкраще.

ВИСНОВКИ

Згідно поставлених завдань було визначено теоретичні основи дослідження, а також узагальнено досвід вивчення образу батьків у МС українців. Для встановлення образу батьків у МС української молоді було проведено ВАЕ. Ми проаналізували 85 анкет та отримали в результаті 988 реакції. Для реалізації нашої мети ми детально дослідили семантику слів *батьки*, *батько*, *мати* у тому числі і за тлумачними словниками. Далі було складено та проаналізовано асоціативні поля усіх досліджуваних в асоціативному експерименті слів-стимулів *батьки*, *батько*, *мати*, *мама*, *тато*. Виявивши частотні реакції, нам вдалося довести, що є певні слова, що збігаються у всіх асоціативних полях.

Отже, на слово-стимул *батьки* ми отримали 202 реакції. Наукова розвідка показала, що найчастіше респонденти вдавалися до реагування словами *дім*, *любов*, *родина*, *сім'я*, *піклування*. Отримана тільки одна реакція *сварки* з негативною конотацією в ближній периферії та ще кілька таких реакцій виду *непорозуміння*, *борг*, *конфлікт* у віддаленій периферії.

На слова-стимули *батько* та *тато* ми зафіксували відповідно 188 та 198 реакцій. Серед найчастотніших спільними словами-реакціями в цих двох полях є *повага*, *любов*, *сила*, *сильний*. Серед реакцій на слово *батько* присутні такі стереотипні слова, як *сила*, *авторитет*, *закон*, *строгість*. В той час як за словом *тато* більше помічаємо слів виду *підтримка*, *турбота*, *опора*, *обійми*. Це дає нам привід вважати, що батька більше сприймають, як суворого главу сім'ї, а тата асоціюють більше з домашньою теплотою, любов'ю та підтримкою. Що також помітно по вмісту реакцій з негативною конотацією, що більш ніж у два рази переважає в асоціативному полі слова *батько*. Маємо такі цифри: 7% та 17%. Крім того, частка вербально-складених реакцій в асоціативному полі *батько* виявилася найвищою з усіх – 4.7% (9).

Асоціативне поле слова *мати* налічує 195, а слова *мама* – 205 реакцій. Тут спостерігаємо велику кількість позитивних характеристик, у полі *мати* – 57, у полі *мама* – 85. Сюди відносимо слова, такі як *тепло, любов, ніжність, доброта, ласка*. Негативних характеристик порівняно мало, для слова *мати* – 7, *мама* – 4. Серед них: *суворість, вимогливість, імпульсивність*. Також помічаємо достатньо реакцій щодо зовнішності, яку майже не описували в полях *батьки, тато, батько*. Це такі слова, як: *жіночність, краса, висока, гарна, тендітна*. До слова *мати* зустрічаємо такі фемінітиви, як: *порадниця, наставниця, годувальниця*.

Маємо зазначити, що аналіз асоціативних полів слів-стимулів *батьки, батько, тато, мама, мати* проведений нами тільки частково та потребує подальшої розробки. Крім того, наш метод виділення ядерної, медіарної та периферійної зон поля також потребує доробки.

Майбутні кроки дослідження можуть включати збільшення вибірки респондентів для асоціативного експерименту, а також групування реакцій опитуваних за регіонами проживання. Також слушним видається більш детальний аналіз отриманих реакцій з точки зору статі (особливості реакцій чоловіків та жінок). Такі завдання можуть стояти в перспективі для подальшого розширення нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Асоціативний експеримент // Короткий психологічний словник / За ред. проф. В. І. Войтка. – Київ: Видавниче об'єднання «Вища школа». Головне видавництво, 1987. – С. 22.
2. Бабакова О. В. Когнітивна репрезентація концепту батько в українській мові / О. В. Бабакова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2017. – Вип. 26(1). – С. 4–6.
3. Бацевич Ф. С. Філософія мови: Історія лінгвофілософських учень: Підручник. / Ф. С. Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2008. – 240 с.
4. Бегас Н. О. Вербалізація ціннісних концептів українського етносу у фольклорному дискурсі. / Бегас Н. О. // Вінниця: Донецький національний університет ім. В. Стуса. – 2020. – 103 с.
5. Бегас Н. О. Репрезентація ціннісних концептів українського етносу у фольклорі Поділля. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції студентів та молодих науковців «Креативність як феномен людського буття в культурі». Вінниця, 2020. – С. 26–32
6. Біблія або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту / пер. І. Огієнка. Об'єднане біблійне товариство. – 1962. – 1529 с.
7. Братко-Кутинський О. Феномен України: наукове дослідження / О. Братко-Кутинський. – К.: Вечірній Київ, 2008. – 302 с.
8. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів: Вища шк., 1979. – 120 с.
9. Васянович Є. Асоціативний експеримент у період пандемії / Є. Васянович, Н. Дубовик. // Актуальні питання гуманітарних наук. – 2021. – С. 121–127.

10. Венжинович Н. Вербалізація концептів батько і мати у фраземах української мови (на матеріалі творів Т. Г. Шевченка) / Н. Венжинович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – 2014. – Вип. 1. – С. 298–300.

11. Вітгенштайн Л. Tractatus Logiko-Philosophicus. Філософські дослідження. – К., 1995. – 85 с.

12. Галунова Н. М. Асоціативні зв'язки і мовна картина світу в онтогенезі (україномовні монолінгви та українсько-російські білінгви 3–5 років.): автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук: 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2012. – 21 с.

13. Гоцинець І. Поняття «Асоціативно-семантичне поле» у різних галузях лінгвостилістики / І. Гоцинець // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2016. – С. 285–293.

14. Гречуха І. А. Особливості роботи над професійно-орієнтованими завданнями з курсу «Основи психологічного тренінгу // Професійно-орієнтовані завдання з психології: Навчальний посібник. / За ред. О.Л.Музики. – 3-тє вид., перероб. і доп. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010 – С. 319–346.

15. Гусак Л. Психолінгвістичні аспекти асоціативного навчання іноземних мов / Л. Гусак // Актуальні питання іноземної філології. – 2015. – № 2. – С. 59–66.

16. Даниленко В. Г. Лісоруб у пустелі: Письменник і літературний процес. Київ: Академвидав, 2008. – 352 с.

17. Даниленко Л. Лінгвістика ХХ-початку ХХІ ст. у пошуках цілісної теорії взаємозв'язку мови, культури і мислення / Л. Даниленко. // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 3–11.

18. Денисевич О. В. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження соціального портрету // Волинь-Житомирщина: – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – С. 334–340.

19. Денисевич О. В. Вільний асоціативний експеримент як засіб дослідження особливостей формування мовної картини світу // Психолінгвістика: [зб. наук. праць ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»]. – Переяслав-Хмельницький: ПП «СКД», 2011. – Вип. 7. – 216 с. – С. 92–97.

20. Денисевич О. В. Типи вербальних зв'язків в асоціативних полях рекламної лексики // Типологія та функції мовних одиниць: наук. журн. / [редкол.: Н. М. Костусяк / [(гол. ред.) та ін.]. – Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2016. – № 1 (5). – С. 41–51.

21. Денисевич О. Асоціативне поле слова-стимулу «газета» в мовній картині світу українців / О. Денисевич // Вісник Книжкової палати. – 2018. – № 8. – С. 29–31.

22. Доній Т. М. Архетипи і топоси постмодерністської поезії України та США: дис. ... канд. філол. наук: 10.01.05 «Порівняльне літературознавство». Київ, 2018. – 230 с.

23. Єфимчук Г. Асоціативний експеримент у дослідженні соціолінгвальних особливостей концепту ARROGANCE / Г. Єфимчук. // Науковий журнал. – 2018. – С. 76–81.

24. Жайворонок В. В. Проблеми концептуальної картини світу та мовного її відображення / В. В. Жайворонок // Культура народів Причорномор'я. – 2002. – № 32. – С. 51–53.

25. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.

26. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2007. – 263 с.

27. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності / І. А. Живіцька // Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету. – 2010. – Вип. 4. – С. 20–25.

28. Заверющенко О. Л. Концепт батька-матері в українських весільних обрядах / О. Л. Заверющенко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер.: Філологія. – 2014. – № 1107, вип. 70. – С. 49–54.

29. Заєць І. Г. Структура та динаміка асоціативних полів лексем дівчина, жінка, хлопець, чоловік / І. Г. Заєць // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство. – 2010. – Т. 18, вип. 16. – С. 127–133.

30. Іващенко В. Л. Концептуальна репрезентація фрагментів знання в науково-мистецькій картині світу (на матеріалі української мистецтвознавчої термінології): Монографія. – К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2006. – 328 с.

31. Історія психології: від античності до початку ХХ століття: навч. посібник / Авт-уклад. О. П. Коханова, 2016. – НВП «Інтерсервіс». – 235 с.

32. Історія української культури: у п'яти томах. Т. 2. Українська культура ХІІІ–першої половини ХVІІ століття / Ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2001. – 848 с.

33. Калмикова Л. О. Психологія мовлення і психолінгвістика: навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Л. О. Калмикова. – К.: Переяслав-Хмельницький педагогічний інститут, Видавництво «Фелікс», 2008. – 235 с.

34. Кісь О. Кого оберігає Берегиня, або Матріархат як чоловічий винахід // «Я» (Інформаційно-освітнє видання). Харків, 2006. – № 4(16). – С. 11–16.

35. Кононенко В. Символи української мови / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 272 с.

36. Кришко А. Ю. Вплив ідей Вільгельма фон Гумбольдта (1767– 1835) на мовну освіту в Україні ХІХ – початку ХХ століття: монографія / А. Ю. Кришко., Н. М. Бріт. – Умань: ФПО Жовтий О. О., 2015. – 179 с.

37. Лукаш Г. П. Картина світу як об'єкт вивчення лінгвокультурології. – Режим доступу: https://ntsa-efon-npu.at.ua/blog/kartina_svitu_jak_ob_ekt_vivchennja_lingvokulturologiji/ 2010-11-15-186

38. Манакін В. М. Мова і міжкультурна комунікація: навч. посіб. / В. М. Манакін. – Київ: Видавничий центр «Академія», 2012. – 288 с.
39. Мартінек С. В. Український асоціативний словник: у 2 т. / С. В. Мартінек. – Л.: ЛНУ ім. І. Франка, 2007. Т. 1: Від стимулу до реакції. – 2007. – 344 с. Т. 2: Від реакції до стимулу. – 2007. – 468 с.
40. Масенко Л. Т. Мова і політика. – 2-ге вид., допов. – К.: Соняшник, 2004. – 120 с.
41. Махній М. М. Історія психології: навчальний посібник / М. М. Махній. – Київ: Видавничий Дім «Слово», 2016. – 472 с.
42. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. (зміни в лексиці) / Любов Мацько // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 15–20.
43. Недашківська Т. Є. Вільний асоціативний експеримент як метод наукового дослідження та можливості його застосування для вивчення проблем державної служби / Т. Є. Недашківська. // Вісник НАДУ. – 2013. – С. 71–79.
44. Недашківська Т. Є. Медіа та рекламна картини світу: спільне та відмінне / Т. Є. Недашківська, О. В. Денисевич. // Інтермарум: історія, політика, культура. – 2014. – С. 345–356.
45. Недашківська Т. Є. Проблема формування стимульного списку для психолінгвістичного дослідження / Т. Є. Недашківська, С. В. Самійлик // Психолінгвістика. – 2015. – Вип. 18(2). – С. 61–73.
46. Огієнко І. І. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: Обереги. – С. 124.
47. Полюжин М. Поняття, концепт та його структура / М. Полюжин // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство. – 2015. – № 4. – С. 212–222.
48. Просяник О. Наукова концепція Ф. де Соссюра: досвід реінтерпретації. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.15 «Загальне мовознавство». Київ, 2018. – 515 с.

49. Саїк А. В. Аналіз концепту мати в романі любові голоти «Епізодична пам'ять» / Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. – Том 31 (70). № 4 Ч. 1. 2020.

50. Самійлик С. Асоціативний портрет студентів України / С. Самійлик. – 2016. – Вип. 3(2). – 91 с.

51. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2008. – 712 с.

52. Селігей П. О. Мовна свідомість – шанобливе ставлення до мови // Дивослово. – 2012. – № 7. – С. 40–44.

53. Селігей П. О. Структура й типологія мовної свідомості / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2009. – № 5. – С. 12–29.

54. Середницька А. Я. Відмінності між мовною і концептуальною картинами світу з погляду сучасного мовознавства / А. Я. Середницька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія. – 2016. – Вип. 21(1). – С. 69–72.

55. Слепиніна Н. О. Асоціації: від теорії до практики / Н. О. Слепиніна // Мова і культура. – 2013. – Вип. 16, т. 1. – С. 71–79.

56. Словник мови Шевченка: В двох томах / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; Редкол. В. С. Ващенко (відповід. ред.) та ін. – К.: Наук. думка. – 1964. Т. 1: А – Н / Ред. тому: Т. К. Черторизька. – 1964. – 484 с.

57. Словник синонімів української мови: у 2 т. [А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук та інші]. К.: Наук. Думка, 2001. Т. 1 : А–Н. – 2001. – 1026 с.

58. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1970–1980. Т. 1. – С. 112–113. Т. 4. – С. 647.

59. Словник української мови: в 20 т. / В. М. Русанівський (гол. ред.) та ін. – К.: Наукова думка, 2010–2020. Т. 1. – С. 381–382.

60. Спиридонова Л. К. Асоціативний експеримент як засіб дослідження образу світу / Л. К. Спиридонова // Наука і освіта. – 2015. – № 1. – С. 152–158.

61. Старовойтова Х. В. Архетип матері в сучасній французькій драмі: лінгвокогнітивний аспект: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.05. Київ, 2008. 20 с.

62. Сурмач О. Я Асоціативний експеримент та вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях / О. Я Сурмач // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філологічна. - 2012. – Вип. 29. – С. 22–24.

63. Терехова Д. І. Використання психолінгвістичних методів дослідження для міжмовних і міжкультурних зіставлень / Д. І. Терехова // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія. – 2013. – Вип. 27. – С. 25–31.

64. Терехова Д. І. Особливості сприйняття лексичної семантики слів: психолінгвістичний аспект: монографія. Київ: КДЛУ, 2000. – 244 с.

65. Тищенко З. Р. Національно-культурні доміанти поетичного мовосвіту Тараса Мельничука: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії: 10.02.01 «Українська мова». Харків, 2021. 238 с.

66. Ткаченко О. Г. Системні відношення в мові // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов. – 2007. – С. 80–83.

67. Ужченко В. Д. Актуальні питання розвитку української мови: [посібник для магістрантів] / В. Д. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 146 с.

68. Філон М. І., Галунова Н. М. Аксіологічна параметризація образів «мати», «батько» у свідомості дитини молодшого та середнього дошкільного віку // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія», 2015. – С. 35–39.

69. Хомишак О. Образ батька на тлі української літературної спадщини / О. Хомишак // Молодь і ринок. – 2012. – № 1. – С. 111–113.

70. Хорошун О. О. Мовна та концептуальна картини світу в дослідженнях сучасної лінгвістичної науки // Глухівські читання – 2011: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції молодих учених та студентів. – 2011. – С. 241–246.

71. Хрищена О. Поняття мовної та концептуальної картин світу у науці про мову // Електронний ресурс: <https://naub.oa.edu.ua/2012/ponyattya-movnoji-ta-kontseptualnojikartyn-svitu-u-nautsi-pro-movu/> (26. 05. 2012).

72. Чернова А. В. Концепти «батько», «мати» в українській лексико-фразеологічній системі світу: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / А. В. Чернова // Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2010. – 20 с.

73. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму / Н. П. Шумарова. – К.: Київський державний лінгвістичний університет. – 2000. – 283 с.

74. Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс: Мова, культура, влада. – К., 2000, – С. 145.

75. Яремчук А. Мовна картина світу – концептуальна картина світу – художня картина світу: параметричні ознаки й характер співвідношення / А. Яремчук. // *Studia ukrainica posnaniensia*. – 2020. – С. 69–76.

76. Deese J. Structure of associations in language and thought / J. Deese. – Baltimore – Maryland: Johns Hopkins Press, 1990. – 216 p.

77. Horecký J. Jazykové vedomie // *Jazykovědný časopis*. – 1991. – R. 42. N 2. – S. 81

78. Zsarnóczaiová Ž. Методика асоціативного експерименту. *Slavica Slovaca*. 2020. № 55(1). P. 69–81.

Асоціативне поле слова-стимула *батьки*

(Слова-асоціати подаємо в оригінальному написанні інформантів)

Батьки (202) – дім 19, любов 15, родина 9, сім'я 9, піклування 8, підтримка 8, турбота 7, тепло 5, опора 4, гроші 4, виховання 4, мама 4, рідні 4, дитинство 3, навчання 3, безпека 3, затишок 3, приклад 3, сміх 2, сварки 2, відповідальність 2, спокій 2, діти 2, родичі 2, розуміння 2, допомога 2, тато 2, робота 2, пара 2, самотність 2, щастя 2, люблячі 2,

притулок, рідненькі, люблячі, прихисток, відпочинок, довіра, обов'язок, обов'язки, повага, знання, доброта, строгість, надійність, захист, кохання, Альбіна и Сергій, шум, Ігор, дорослі діти, підлога й стеля розвитку, дві люблячі особи, травми, конфлікт, Новгород, огород, щедрість, повчання, переїзди, єдині, школа, старші, старт, борг, єдність, рід, опіка, будинок, село, прогулянки, домівка, є, двір, чесність, відвертість, чуйність, шана, наставники, правила, непорозуміння, розлучення, мої, залежність, турботливі, розсудливі, різні, радощі, дорослі, наслідування, наставлення.

ДОДАТОК Б

Асоціативне поле слова-стимула *мати*

(Слова-асоціати подаємо в оригінальному написанні інформантів)

Мати (195) – любов 13, турбота 10, допомога 6, ніжність 6, піклування 6, жінка 6, порада 4, захист 4, їжа 4, матуся 4, дружина 3, тепло 3, робота 3, годувальниця 3, забота 2, дитинство 2, сила 2, гарна 2, затишок 2, приклад 2, жіночність 2, спокій 2, терпіння 2, сім'я 2, строгість 2, виховання 2, дім 2, розум 2, надія 2, краса 2, відповідальність 2, обійми 2, щастя 2, тривога 2, опіка 2, сестра 2,

розуміння, Віра, Надія, Любов, віра, сонце, весна, богиня, хрещена, справедливість, доброта, суворість, ма, міць, Альбина, Татьяна, добра, вимогливість, імпульсивність, шлюб, косметика, пісні, праця, готує, кухня, увага до дрібниць, втеча, холоднокровна жінка, працьовита, кохання, стара, справи, схожість, емоція, наставниця, скандал, бабуся, доросла людина, батьківщина, переживання, єдина, хазяйка, любляча, старанність, дискусія, емоції, відданість, хвилювання, Ольга, недоброчесність, зверхність, активна, щира, нотації, висока, трагедія, Гана, психологиня, посмішка, вдячність, перша людина, наставник, порадиця, лагідність, сльози, садок, строга, керівник, швидка, розвиток, стабільність, колискова, роздратування, холод, борщ.

ДОДАТОК В

Асоціативне поле слова-стимула *батько*

(Слова-асоціати подаємо в оригінальному написанні інформантів)

Батько (188) – чоловік 7, підтримка 7, любов 6, сила 6, повага 5, сильний 5, робота 5, розум 4, строгість 4, брат 4, виховання 4, сварки 3, впевненість 3, порада 3, мужність 3, витримка 2, допомога 2, стабільність 2, далеко 2, вуса 2, авторитет 2, старанність 2, відповідальність 2, закон 2, міць 2, захист 2, виваженість 2, син 2, заробіток 2, непорозуміння 2,

дзвінок, турботливий, уважний, терпіння, завжди правий, розумний, розуміння, дитинство, гроші, досвід, рідко, спокій, суворість, дім, слово, патріарх, надійність, працьовитість, прив'язаність, коваль, працьовитий, працелюбність, безмежна турбота, трудолюбивий, праця, відсутність емоцій, відсторонений, навчить усього чого вміє, усмішка, ненависть, брехливість, егоїзм, дотримання правил, непохитна відданість, столярство, будівництво, огорож, золоті руки, армія, гордість, достаток, характер, Сергій, дід, хрещений, турбота, чужа людина, мудрість, немає, стриманість, байдужість, втеча, окуляри, відсутній у вихованні, мінливість, нелюбов, чемність, Олексій, дідусь, машина, високий, алкоголь, невідомий, повернення, совість, завзяття, спорт, вдячність, добрий, радість, повчання, дисципліна, розлучення, розвиток, витривалість, холодний, серйозність, порядок, винуватість, гучність, надія, лінь, нав'язливість, смуток, біль, очі, сум, будинок.

Асоціативне поле слова-стимула *мама*

(Слова-асоціати подаємо в оригінальному написанні інформантів)

Мама (205) – турбота 18, тепло 17, любов 13, ніжність 9, підтримка 8, доброта 6, приклад 4, сміх 3, дім 3, ласка 3, турботлива 3, піклування 3, життя 3, віра 2, терпіння 2, ласкава 2, ніжна 2, добра 2, обійми 2, лагідна 2, радість 2, матуся 2, відпочинок 2, краса 2, вдячність 2, добро 2, забота 2, затишок 2, кухня 2, дитина 2, дитинство 2, красива 2,

любляча, розуміння, єдина, неповторна, є, довіра, допомога, розуміюча, розум, книжки, вечеря, розмови, робота, сила, спокій, дзвінок, жіночність, гармонія, суворість, слабкість, обговорення, телефон, істерика, захист, праця, сім'я, вимогливість, імпульсивність, працьовита, ненька, вчитель, дружба, кохання, мудрець, мудрість, зачіска, казка, кохана, кіт, тепла та любляча, Альбіна, кіно, виховання, щирість, людяність, рідна, рішуча, хобі, подруга, секрети, пісня, посмішка, консервація, трагедія, подорожі, наука життя, догляд, втіха, переживання, тендітна, оберігаюча, сум, вірність, віра, мудра, серіали, рідненька, Ганна, жарти, плітки, берегиня, жертва, рідний.

ДОДАТОК Д

Асоціативне поле слова-стимула *тато*

(Слова-асоціати подаємо в оригінальному написанні інформантів)

Тато (198) – підтримка 7, любов 7, порада 5, сильний 5, сила 5, опора 5, турбота 4, повага 4, робота 4, захист 4, спокій 4, доброта 3, сміливість 3, авторитет 3, довіра 2, сміх 2, ласкавість 2, допомога 2, впевненість 2, розум 2, мужність 2, гроші 2, дозвіл 2, надійність 2, мужність 2, щедрість 2, дитинство 2, тепло 2, праця 2, відсторонення 2, байдужість 2, щирість 2, обійми 2, порадник 2,

безпека, дзвінок, ігри, розумний, порозуміння, розмови, немає, Сергій, мотоцикл, стіна, дім, голова, пам'ять, порятунок, знайомі, досвід, віра, виваженість, чоловік, забезпечення, складність, вовк, дурості, медіатор, уважність, веселий, веселощі, літо, знання, справедливий, творчий, витримка, рідко, ніжність, заробіток, сім'я, ласка, розповіді, Олексій, хвороба, кмітливість, зайнятість, бджоляр, дача, авто, золоті руки, навчить усьому чого вміє, життєрадісний, бере участь у вихованні, недовіра, розчарування, нічого, приклад, мінливість, спогади, дезорієнтованість, сінокос, ремонт, гараж, комп'ютер, поради, відчуженість, упевненість, терплячий, розваги, лінивий, поганий, музика, стриманий, виховання, вибачення, машина, є, єдиний, вдячність, добрий, стриманість, людяність, натхнення, позитивний, радість, школа, пісня, витривалість, молодий, посмішка, жарти, лекції, дружність, мама, м'який, грайливий, твердість, донька, рибалка.

Анотація

Ця робота присвячена дослідженню особливостей відображення образу батьків в мовній свідомості молоді України. Для досягнення мети було проведено вільний асоціативний експеримент, за результатами якого було складено окремі асоціативні поля для п'яти слів-стимулів: батьки, мати, мама, батько та тато. Реакції на ці слова були проаналізовані за кількісними та якісними параметрами. Систематизовано синтагматичні та парадигматичні асоціативні зв'язки. Розподілено асоціації на вербально прості й вербально складені. Визначено позитивну, негативну та нейтральну конотацію реакцій, поділено слова на семантичні групи. Виокремлено та розглянуто ядро та периферію асоціативних полів.

Ключові слова: мовна картина світу, мовна свідомість, асоціативний експеримент, асоціативне поле, слово-стимул, слово-реакція.

Summary

This paper is devoted to the study of the peculiarities of reflecting the image of parents in the linguistic consciousness of Ukrainian youth. To achieve this goal, a free associative experiment was conducted, based on the results of which separate associative fields were compiled for five stimulus words: parents, mother, mom, father, and dad. The reactions to these words were analyzed by quantitative and qualitative parameters. The syntagmatic and paradigmatic associative relations were systematized. The associations are divided into verbally simple and verbally complex. Positive, negative and neutral connotations of reactions were determined; words were divided into semantic groups. The core and periphery of the associative fields were identified and analyzed.

Key words: linguistic picture of the world, linguistic consciousness, associative experiment, associative field, word-stimulus, word-reaction.